

Externaliserend probleemgedrag bij peuters: Welke factoren zijn hierop van invloed?

Master thesis

**Vraagstukken van beleid en
organisatie**

2013-2014

Auteur: S.J. Vermeulen, BSc

Scriptiebegeleidster: S.K. Westphal

Datum: 30-06-2014

Universiteit Utrecht

Externaliserend probleemgedrag bij peuters: Welke factoren zijn hierop van invloed?

Master thesis

Vraagstukken van beleid en organisatie

Door Simone Vermeulen

Naam: S.J. Vermeulen, BSc

Studentnummer: 4108779

Eerste beoordelaar: S.K. Westphal

Tweede beoordelaar: R. Gallenkamp

Stagebegeleider: H. Jonkman van het Verwey-Jonker Instituut

Voorwoord

Om mijn masteropleiding ‘Vraagstukken van beleid en organisatie’ aan de Universiteit Utrecht af te ronden, schreef ik deze master thesis. Bij deze opleiding wordt het afstudeeronderzoek gekoppeld aan een organisatie waar je vijf maanden lang stage loopt. De organisatie waar ik mijn stageplek aan te danken heb, is het ‘Verwey-Jonker Instituut’ te Utrecht. Dit is een organisatie die actuele, publieke en sociaal-maatschappelijke onderwerpen bestudeert in opdracht van het openbaar bestuur, maatschappelijke organisaties en voor (georganiseerde) burgers. Het onderwerp van deze master thesis, externaliserend probleemgedrag bij peuters, was snel duidelijk. Op het instituut kreeg ik toegang tot vragenlijsten en een databestand die behoorden tot een project, waarvoor ik aangenomen was. In die vragenlijsten kwam ik vragen tegen die mij direct interesseerden. Deze vragen hadden betrekking op antisociaal gedrag van de peuter. In de media is tegenwoordig veel te zien en te horen over jeugd met probleemgedrag, denk aan agressie op school en op sportverenigingen, waardoor mijn interesse extra geprikkeld werd om mijn thesis hieraan te wijden. Het Verwey-Jonker Instituut liet mij vrij in het kiezen van mijn onderwerp dat ik erg prettig vond.

Tijdens het schrijven van mijn thesis heb ik veel gehad aan mijn scriptiebegeleidster, Sarah Westphal, en mijn stagebegeleider, Harrie Jonkman. Sarah Westphal heeft mij voorzien van stevige feedback waardoor ik gegroeid ben in mijn manier van denken en onderzoek doen. Harrie Jonkman was altijd benaderbaar voor advies, waarvoor ik hem hartelijk wil danken. Hij heeft mij diverse keren geholpen. Verder wil ik mijn ouders, mijn zus en mijn vriendinnen bedanken voor de mentale steun, die af en toe nodig was gedurende deze periode. Als het even moeilijk was, kon ik bij hen terecht, waardoor ik daarna met nieuwe energie kon verder werken. Ik heb het schrijven van de thesis als positief ervaren, evenals mijn stageperiode bij het Verwey-Jonker Instituut. Ik hoop in de toekomst nog veel te groeien op het gebied van onderzoek.

Samenvatting

In dit onderzoek zijn diverse mogelijke verbanden onderzocht met betrekking tot het externaliserend probleemgedrag bij peuters. Er werd verwacht dat naarmate ouders lager opgeleid zijn, peuters meer externaliserend probleemgedrag vertonen. Verder werd verondersteld dat niet-westerse allochtone ouders peuters hebben die meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan peuters van Nederlandse/autochtone ouders. Deze verschillen zouden bestaan, doordat de emotionele ouderlijke betrokkenheid minder hoog is bij lager opgeleiden en niet-westerse allochtone ouders. Deze verwachtingen werden getoetst aan de hand van het 'pre-COOL' databestand (tweejarigencohort) door middel van een multiële regressieanalyse. Uit de resultaten bleek dat peuters van laagopgeleide en middelhoogopgeleide ouders minder externaliserend probleemgedrag zullen vertonen dan peuters van hoogopgeleide ouders. Verder bleek dat peuters van niet-westerse allochtone moeders minder externaliserend probleemgedrag zullen vertonen dan peuters van Nederlandse/autochtone moeders. Emotionele ouderlijke betrokkenheid speelt bij beide resultaten een significante rol. Er komen dus tegenovergestelde resultaten in dit onderzoek naar voren dan op voorhand verondersteld was.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	6
2. Theoretisch kader	11
2.1 Verband tussen het opleidingsniveau van de ouders en de mate van externaliserend probleemgedrag bij peuters	11
2.2 Verband tussen etniciteit van de ouders en de mate van externaliserend probleemgedrag bij peuters	13
2.3 De invloed van emotionele ouderlijke betrokkenheid	15
3. Methode	20
4. Resultaten	26
4.1 Beschrijvende resultaten	26
4.2 Toetsende statistieken	28
5. Conclusie & Discussie	33
6. Beleidsaanbevelingen	38
7. Referenties	42

1. Inleiding

Er wordt steeds meer een beroep gedaan op voorzieningen voor gedragsproblemen. Het aantal kinderen op instellingen voor speciaal onderwijs en het aantal kinderen met extra begeleiding op gewone scholen is flink toegenomen. Over de oorzaak hiervan bestaan verschillende visies. Men denkt aan de drukte van het bestaan van tegenwoordig waardoor de druk op kinderen erg is toegenomen, maar anderzijds wordt gedacht dat de oorzaak ligt in de huidige mentaliteit van de ouders. Ouders willen tegenwoordig namelijk aardig gevonden worden en kunnen moeilijk 'nee' zeggen tegen hun kinderen (Gerrits, 2008).

Over de jaren heen zijn er diverse programma's voor Voor- en Vroegschoolse Educatie (VVE) ontwikkeld. Dit houdt in dat kinderen op jonge leeftijd meedoen aan educatieve programma's. Er is sprake van een didactische aanpak en het vindt een aantal dagdelen per week plaats (Expertisecentrum voor jeugd, samenleving en ontwikkeling, n.d.). Deze programma's richten zich onder andere op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Voorschoolse educatie wordt aangeboden door peuterspeelzalen en organisaties voor kinderopvang en het is bedoeld voor peuters. Vroegschoolse educatie is bedoeld voor kinderen uit groep 1 en 2 van de basisschool (Rijksoverheid, n.d.). In Meij, Mutsaers, & Pennings (2009) komt naar voren dat vooral kinderen uit achterstandsgezinnen (kinderen van laagopgeleide ouders en kinderen uit minderheidsgroepen) profiteren van (kwalitatief goede) voor- en vroegschoolse programma's.

In de wetenschappelijke literatuur worden diverse aspecten belicht van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Zo wordt er binnen de gedragsproblematiek onderscheid gemaakt in internaliserend probleemgedrag en externaliserend probleemgedrag. Internaliserend probleemgedrag is naar binnen gericht (Kingsbury, Coplan, & Rose-Krasnor, 2013). Indien specifiek naar jongere kinderen wordt gekeken, kan men denken aan symptomen als teruggetrokkenheid, verlegenheid, somber zijn en niet willen praten (Baard, n.d.). Bij externaliserend probleemgedrag worden problemen en emoties verwerkt, doordat kinderen zich afreageren op de omgeving (Van Der Ploeg & Ferwerda, 1998). Externaliserend probleemgedrag omvat bij jonge kinderen vooral agressief en ongehoorzaam gedrag; ze volgen de regels niet op van een autoriteit (Gartstein, Putnam, & Rothbart, 2012). Tevens vertonen ze driftbuien en woedeaanvallen, en komt het voor dat ze andere kinderen pesten (Nederlands Jeugdinstituut, n.d.). Soms omvat externaliserend probleemgedrag in de literatuur ook impulsief en hyperactief gedrag (Deater-Deckard, Dodge, Bates, & Pettit,

1998). Echter, impulsief en hyperactief gedrag komen ook voor bij kinderen met de aangeboren stoornis 'Attention Deficit / Hyperactivity Disorder', ook wel ADHD genaamd (Trimbos instituut, n.d.).

Uit wetenschappelijke literatuur blijkt dat het opleidingsniveau en de etniciteit van de ouders beiden een belangrijke rol spelen bij het vertonen van externaliserend probleemgedrag van kinderen. Bradley en Corwyn (2002) beschrijven dat kinderen van ouders met een lage sociaaleconomische status, vaker slecht functioneren in sociaal opzicht, dan kinderen van ouders met een hogere sociaaleconomische status. Opleidingsniveau is een belangrijk component van de sociaaleconomische status. In Vollebergh (2003) komt naar voren dat allochtone jongeren meer externaliserend probleemgedrag hebben dan autochtone jongeren.

In de politiek worden diverse oplossingen aangedragen om probleemgedrag van kinderen te bestrijden. De Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) beschouwt ouderlijke betrokkenheid als een belangrijke factor in relatie tot probleemgedrag. In een krantenartikel in de Volkskrant (Volkskrant, 2011) wordt beschreven dat de VVD wenst dat ouders geen kinderbijslag ontvangen indien hun kind structureel spijbelt en zij zelf daar niet genoeg aan doen. Ook is deze partij van mening dat deze ouders een boete moeten kunnen krijgen. Verder besloten politieke partijen in 2010 om extra te investeren in VVE programma's (Driessen, 2012). Deze programma's hebben onder andere tot doel dat de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen en de ouderlijke betrokkenheid wordt gestimuleerd.

In de literatuur wordt ouderlijke betrokkenheid op twee manieren benaderd. Het wordt in de literatuur enerzijds gedefinieerd als het ouderlijk streven dat het kind goed presteert op school, de ouderlijke communicatie met kinderen over school en de deelname van ouders aan schoolactiviteiten (Fan & Chen, 2001). Anderzijds wordt het gedefinieerd als in hoeverre ouders emotioneel betrokken zijn bij het kind, los van de onderwijskundige context.

Emotionele ouderlijke betrokkenheid is een term die staat voor de mate waarin de ouder met het kind interacteert (Thoomes-Vreugdenhil, 1999).

In de wetenschappelijke literatuur komen bevindingen naar voren die erop duiden dat de betrokkenheid van de moeder naar het kind toe een belangrijke rol speelt in de ontwikkeling van gedragsproblemen (Gardner, 1994). Hoover -Dempsey, Walker, Sandler, Whetsel, Green, Wilkins, & Closson (2005) beschrijven dat de sociaaleconomische status van de ouders van belang is, als het gaat om ouderbetrokkenheid. Volgens een meer gedateerde studie van Stevenson en Baker (1987) is vooral het opleidingsniveau van de moeder van invloed op de

ouderlijke betrokkenheid. Verder komt naar voren in onderzoek dat er een verschil bestaat tussen allochtonen en autochtonen wat betreft de ouderlijke betrokkenheid bij het kind als het om schoolzaken gaat (Oomens, Driessen, & Scheepers, 2003).

In dit onderzoek wordt nader ingegaan op het voorgaande. Er wordt onderzocht in hoeverre het opleidingsniveau en de etniciteit van de ouders een rol spelen bij het externaliserend probleemgedrag van jonge kinderen (peuters). Bovendien wordt onderzocht in hoeverre emotionele ouderlijke betrokkenheid hierin een verklarende factor is.

Het is belangrijk om erachter te komen of ouders invloed kunnen hebben op het probleemgedrag, in die zin dat zij het zouden kunnen verminderen. In een krantenartikel van Trouw (2010) wordt vermeld dat basisschoollerares vinden dat hun klas lijdt onder kinderen met gedragsproblemen. De reden hiervoor is dat de leraar minder begeleidingstijd heeft voor de 'gewone' leerlingen. Een andere reden is dat onrustig gedrag kan overslaan naar andere kinderen in de klas. Bij peuterspeelzalen en andere voorschoolse opvang voorzieningen zou hetzelfde effect kunnen optreden. Het is belangrijk dat er voldoende aandacht overblijft voor elk kind in een voorschoolse voorziening, omdat dit kind zich dan beter kan ontwikkelen. Uit een artikel blijkt dat frequente verbale interactie tussen een leidster en een kind belangrijk is voor zowel de taalontwikkeling, cognitieve ontwikkeling als de sociale ontwikkeling van het kind (Fukkink, Tavecchio, De Kruijff, Vermeer, & Van Zeijl, 2005). Indien kinderen met externaliserend probleemgedrag teveel aandacht opeisen van de leidster, blijft er voor andere kinderen mindertijd over om te interacteren met de leidster en worden zij belemmerd in hun ontwikkeling.

Er is een kans dat kinderen, die op jonge leeftijd probleemgedrag vertonen, dit ook blijven doen in de toekomst. Indien het zich voortzet, kan het probleemgedrag zelfs toenemen (Meerschaert, Boone, Bosman, Braet, Debbaut, Merlevede, Travers, & Van Leeuwen, 2004). Gedrag van jonge kinderen kan bijgestuurd worden, door onder andere een positief gezinsklimaat waarin ouders hun kinderen ondersteunen. Indien dit gedrag niet wordt bijgestuurd en kinderen hun problematische gedrag blijven vertonen, kan dit leiden tot voortijdig schoolverlaten (Barro, 1987; French & Conrad, 2001) en jeugd delinquentie (Moffitt, Caspi, Dickson, Silva, & Stanton, 1996). Uiteindelijk brengen deze gevolgen kosten met zich mee voor de maatschappij als geheel. Criminaliteit berokkent schade aan de samenleving en mensen zonder diploma hebben meer kans om werkloos te worden. Indien men werkloos is, kost dit de overheid geld in de vorm van uitkeringen verstrekken. Het is dus

van belang om externaliserend probleemgedrag op jonge leeftijd te voorkomen en te bestrijden, zodat dit probleemgedrag niet verergert en dit hoge kosten met zich meebrengt. Om dit te kunnen bewerkstelligen, moet worden onderzocht welke factoren invloed hebben op het externaliserend probleemgedrag bij jongen kinderen.

Dit onderzoek is ten eerste wetenschappelijk van meerwaarde, omdat het zich specifiek op peuters richt. Het is juist belangrijk om onderzoek te doen naar de sociaal-emotionele ontwikkeling van jonge kinderen, omdat op jonge leeftijd de basis wordt gelegd voor de sociaal-emotionele ontwikkeling in het verdere leven (Thoomes-Vreugdenhil, 1999). Dit komt later uitgebreid aan bod in de hechtingstheorie. Vaak richten onderzoeken zich op oudere kinderen (Oomens, Driessen & Scheepers, 2003) of studenten (Fan & Chen, 2001) en het is dus een meerwaarde dat dit onderzoek zich op een andere minstens zo belangrijke doelgroep richt: Jonge kinderen/peuters.

Wetenschappelijk onderzoek legt tegenwoordig veel nadruk ligt op de academische voorbereiding en schoolsucces; het belang van de sociale en emotionele ontwikkeling wordt hierdoor overschaduwd. Uit onderzoek blijkt dat de emotionele ontwikkeling van jonge kinderen van belang is voor het schoolsucces (Raver, 2003). Volgens de Onderwijsraad is het zo dat een goede sociaal-emotionele ontwikkeling een belangrijke voorwaarde is voor de cognitieve ontwikkeling (Meij, Mutsaers, & Pennings, 2009). Kinderen met emotionele problemen hebben een grotere kans op slechtere schoolprestaties (Raver, 2003). Juist omdat tegenwoordig de nadruk erg ligt op het schoolsucces in de wetenschappelijke literatuur en minder op de sociaal-emotionele ontwikkeling, terwijl deze wel degelijk mede bepalend is voor het schoolsucces, is het van belang om nader in te gaan op de sociaal-emotionele ontwikkeling in dit onderzoek. Als dit probleemgedrag bij peuters beter kan worden aangepakt doordat meer inzicht is verkregen in de oorzaken, zal dit uiteindelijk positieve gevolgen hebben wat voor de schoolprestaties op latere leeftijd.

Zoals eerder vermeld is, komt in de wetenschappelijke literatuur naar voren dat zowel de sociaaleconomische status, waar opleidingsniveau mede toe behoort (Bradley & Corwyn, 2002), als de etniciteit van de ouders (Vollebergh, 2003) een rol spelen bij het vertonen van externaliserend probleemgedrag van kinderen. Deze factoren zouden eveneens invloed hebben op de ouderlijke betrokkenheid (Hoover -Dempsey, Walker, Sandler, Whetsel, Green, Wilkins, & Closson, 2005; Stevenson & Baker, 1987; Oomens, Driessen, & Scheepers, 2003) Echter, in de voorgaande literatuur wordt vaak de focus gelegd op één van de twee aspecten:

Óf op de sociaaleconomische status óf op etniciteit. In dit onderzoek worden zowel het opleidingsniveau van de ouders, als de etniciteit opgenomen. Hiermee wordt een meerwaarde gecreëerd voor de wetenschappelijke literatuur.

De probleemstelling van dit onderzoek luidt als volgt: *In hoeverre heeft het opleidingsniveau van de ouders en de etniciteit van de ouders invloed op het externaliserend probleemgedrag van peuters en in welke mate is dit mogelijke verband te verklaren door de emotionele ouderlijke betrokkenheid?*

De volgende deelvragen worden beantwoord:

1. In welke mate is er sprake van externaliserend probleemgedrag bij peuters?
2. Is er een verschil in de mate van externaliserend probleemgedrag bij peuters als wordt gekeken naar het opleidingsniveau en de etniciteit van de ouders?
3. In welke mate dient emotionele ouderlijke betrokkenheid als verklaring voor de mogelijke verbanden tussen het ouderlijk opleidingsniveau en de ouderlijke etniciteit enerzijds en externaliserend probleemgedrag van peuters anderzijds?
4. Welke maatregelen zouden genomen kunnen worden om externaliserend probleemgedrag bij peuters te verminderen?

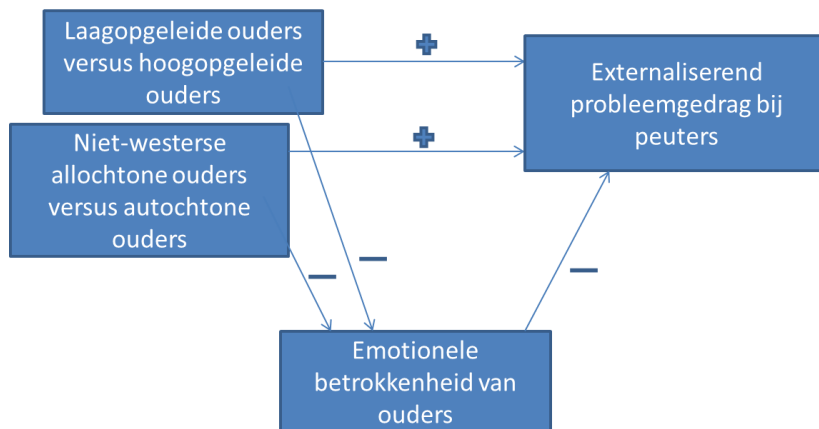
Dit onderzoek wordt vervolgd met het theoretisch kader. Hierin zullen de Social Resource Theory, verschillende opvoedingsstijlen en de Primaire Socialisatie Theorie naar voren komen. Verder wordt er ingegaan op de sekserolverdeling bij verschillende culturen en komt een theorie over de emotionele ouderlijke betrokkenheid naar voren in relatie tot externaliserend probleemgedrag bij peuters.

Bij dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van vragenlijsten van het pre-COOL cohortonderzoek die door ouders werden ingevuld over hun eigen peuter. Dit onderzoek richt zich op tweejarige kinderen en bij de data wordt dan ook alleen het tweejarigcohort opgenomen. Het vierjarigcohort, dat ook bestaat, wordt in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten. Aan de hand van de oudervragenlijsten worden statistische analyses gedaan; er wordt gebruik gemaakt van een multipale regressieanalyse. In het methode hoofdstuk wordt specifiek toegelicht hoe dit onderzoek uitgevoerd gaat worden. Hierna zullen de resultaten worden weergegeven door middel van diagrammen en tabellen. Tot slot zal er een conclusie worden getrokken en kan er een beleidsadvies worden uitgesproken.

2. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk komen, zoals eerder vermeld, theorieën aan bod waaruit de hypothesen afgeleid zijn. Hieronder worden eerst, door middel van *Figuur 1*, de relaties weergegeven die in dit onderzoek verondersteld worden. Hierna worden deze relaties toegelicht aan de hand van theorieën.

Figuur 1: Veronderstelde relaties

Uit deze figuur is af te lezen dat er verondersteld wordt dat peuters van laagopgeleide ouders meer externaliserend probleemgedrag zullen vertonen dan peuters van hoogopgeleide ouders. Verder wordt verondersteld dat peuters van niet-westerse allochtonen ouders meer van dit probleemgedrag zullen vertonen dan peuters van autochtone ouders. Tot slot wordt verondersteld dat dit het geval is, doordat de emotionele betrokkenheid minder groot is bij laagopgeleide en niet-westerse allochtone ouders.

2.1 Verband tussen het opleidingsniveau van de ouders en de mate van externaliserend probleemgedrag bij peuters

Het eerste verband dat verondersteld wordt, namelijk dat peuters van laagopgeleide ouders vaker externaliserend probleemgedrag zullen vertonen dan peuters van hoogopgeleide ouders, wordt geïnitieerd door diverse theorieën. In de Social Resource Theory wordt een 'resource' gedefinieerd als iets dat overgedragen kan worden van de ene persoon naar de andere persoon (Törnblom & Kazemi, 2012). Er bestaan zes categorieën bij resources: Liefde, status, informatie, geld, goederen en diensten. 'Informatie' omvat advies, meningen, instructies of opheldering. Ouders die hoger opgeleid zijn, hebben doorgaans meer kennis dan lager opgeleiden, doordat laagopgeleiden minder diensten en voorzieningen zullen kennen om

informatie uit te putten (Snyers, 2001). Hierdoor kan ervanuit worden uitgegaan dat hoogopgeleiden zich meer bewust zijn van de manieren waarop zij de ontwikkeling van hun kind kunnen stimuleren. De hulpmiddelen die zij hun kind zullen bieden, zullen kwalitatief van betere aard zijn. In onderzoeken komt ook naar voren dat een hogere mate van ouderlijke kennis aan een lagere mate van externaliserend probleemgedrag is gerelateerd (Reitz, Prinzie, Dekovic, & Buist, 2008). Peuters van hoogopgeleide ouders zullen dus minder externaliserend probleemgedrag vertonen dan peuters van laagopgeleide ouders.

De opvoedingsstijl die ouders gebruiken kan ook gerelateerd worden aan 'informatie' binnen de Social Resource Theory. Een bepaalde opvoedingsstijl geeft het kind specifieke informatie mee. Baumrind maakt onderscheid in drie opvoedingsstijlen, namelijk in de autoritaire, de permissieve en de autoritatieve opvoedingsstijl. De *autoritaire* opvoedingsstijl gaat gepaard met bestraffende en krachtige maatregelen om het kind te doen gehoorzamen (Schalénbourg & Verswchueren, 2003). Gehoorzaamheid is bij deze ouders het meest gewaarde aspect bij de opvoeding en het wordt niet gewaardeerd als kinderen vragen stellen. Bovendien zijn ouders relatief afstandelijk naar het kind toe vergeleken met de andere opvoedingsstijlen (Van Crombrugge, 2009). De *permissieve* opvoedingsstijl is een stijl waarbij ouders geen straffende maatregelen nemen en ze proberen dingen te accepteren van het kind als het gaat om impulsen, verlangens en acties (Schalénbourg & Verswchueren, 2003). Bij de *autoritatieve* opvoedingsstijl zijn ouders enerzijds flexibel, waardoor hun kind een zekere vrijheid heeft, maar anderzijds leggen zij hun kind ook beperkingen op (Schalénbourg & Verswchueren, 2003). Bij deze vorm van opvoeden is het belangrijk dat ouders met het kind communiceren wanneer ouders keuzes maken. Hierdoor wordt 'volwassen gedrag' en zelfstandigheid gekweekt bij het kind. Ouders proberen het kind bij te brengen dat zowel zij als het kind rechten en plichten hebben en dit kan ertoe bijdragen dat het kind een balans vindt tussen individuele rechten en plichten tegenover andere mensen (Van Crombrugge, 2009).

In de lage sociaaleconomische klasse, waar meer laagopgeleiden in verkeren, wordt vaker een rigide en repressieve manier van straffen gebruikt en hierbij zijn lichamelijke straffen ook wat eerder geaccepteerd dan in de middenklassen (Wielemans, 2000). De Primaire Socialisatie Theorie beschrijft dat het gedrag dat mensen vertonen aangeleerd is. Normen voor sociaal gedrag worden vooral aangeleerd door de primaire socialisatiebron, zoals het gezin (Oetting & Donnermeyer, 1998; Oetting, Donnermeyer, & Deffenbacher, 1998). Indien kinderen thuis lichamelijke straffen ondergaan, zou dit ertoe kunnen leiden dat zij andere kinderen agressiever benaderen. Verder is er in de lage sociaaleconomische klasse vaak minder

communicatie tussen ouders en kinderen en kinderen moeten hun ouders gehoorzamen. Deze kenmerken behoren tot de autoritaire opvoedingsstijl. Deze manier van opvoeden kan leiden tot een remming in de emotionele ontwikkeling (Wielemans, 2000). Een remming in de emotionele ontwikkeling kan leiden tot meer externaliserend probleemgedrag.

Bij de hogere sociale klassen, waarin veel hoogopgeleiden verkeren, is er meer sprake van een autoritatieve opvoedingsstijl en de nadruk wordt gelegd op zelfontwikkeling en zelfstandigheid tijdens de opvoeding. Indien kinderen zich misdragen, worden ze gestraft, maar hierbij vindt een dialoog plaats tussen de bestraffer en het kind. De informatieoverdracht is dus relatief groter dan bij de autoritaire opvoedingsstijl en bevat positieve elementen voor de sociale en communicatieve ontwikkeling (Wielemans, 2000). Dit zal het externaliserend probleemgedrag eerder voorkomen of remmen. De volgende hypothese kan op basis van het bovenstaande worden afgeleid:

H1: Hoe lager ouders opgeleid zijn, hoe meer externaliserend probleemgedrag peuters vertonen.

2.2 Verband tussen etniciteit van de ouders en de mate van externaliserend probleemgedrag bij peuters

Zoals eerder vermeld is, werd in *Figuur 1* verondersteld dat peuters van niet-westerse allochtone ouders vaker externaliserend probleemgedrag zullen vertonen dan peuters van autochtone ouders. Deze aanname is deels gebaseerd op de Social Resource Theory (Törnblom & Kazemi, 2012). Bij ouders die afkomstig zijn van een niet-westerse land, kan het zo zijn dat zij de Nederlandse taal minder goed beheersen. Dit kan ertoe leiden dat men moeilijker informatie vergaart over opvoeding, waardoor men ook minder goede hulpmiddelen kan bieden aan het kind, als het aankomt op het stimuleren van de ontwikkeling (Snyers, 2001). Dit vergroot de kans op externaliserend probleemgedrag van kinderen van allochtone ouders vergeleken met kinderen van autochtone ouders.

Verder is deze aanname gebaseerd op verschillen in opvoedingsstijlen. Opvoedingsstijlen zijn mede cultureel bepaald. Kalthoff (2009) beschrijft dat niet-westerse migranten uit een cultuur afkomstig zijn waarin het accent meer op de groep ligt dan op het individu. Hierdoor ligt de nadruk in de opvoeding meer op conformiteit (aanpassing aan de groep) dan op autonomie (zelfontplooiing en zelfbepaling). Niet-westerse allochtone ouders voeden hun kind doorgaans meer autoritair op, dus gehoorzaamheid staat hoog in het vaandel, en er is minder openheid

tussen de ouder en het kind. Hierdoor kunnen peuters worden geremd in hun emotionele ontwikkeling, waardoor ze meer externaliserend probleemgedrag zullen vertonen dan peuters van autochtone ouders.

De opvoedingsstijl van autochtonen is doorgaans meer autoritatief van aard. Een omvangrijk onderzoek toont aan dat ouders 'autonomie', 'eigen verantwoordelijkheid' en 'rekening houden met anderen' het belangrijkste vinden om bij te brengen in de opvoeding.

Gehoorzaam zijn wordt als minder belangrijk gezien (Dieleman, 2000). Hierbij kan de ontkerkelijking in Nederland een rol spelen: De nadruk ligt hierdoor meer op morele autonomie en zelfverantwoording. Kinderen van autochtone ouders, zullen beter leren om rekening te houden met andere mensen en dit kan ervoor zorgen dat externaliserend probleemgedrag minder aanwezig is, dan bij kinderen van niet-westerse allochtone ouders.

Naast het verschil in opvoedingsstijlen, kan worden gedacht aan het verschil waarop jongens worden opgevoed bij niet-westerse allochtone ouders en autochtone ouders. Culturen kunnen worden ingedeeld in masculiene culturen en feminiene culturen (Hofstede, 2002). Masculiene culturen hebben als kenmerk dat de emotionele rollen van de seksen duidelijk gescheiden zijn. Hierbij wordt er van mannen verwacht dat zij assertief en hard zijn en dat zij materieel succes nastreven. Vrouwen moeten bescheiden en teder zijn. Binnen feminiene culturen wordt van zowel mannen als vrouwen verwacht dat zij bescheiden en teder zijn en dat zij ook gericht zijn op de kwaliteit van het bestaan (Hofstede, 2002). Binnen de Surinaamse en Antilliaanse cultuur worden mannen en vrouwen als ongelijksoortig gezien met beiden een eigen seksuele identiteit. Vrouwen horen zich seksueel terughouden op te stellen. Het tegenovergestelde geldt voor mannen: Indien zij zich seksueel losbandig gedragen wordt dit binnen de mannenwereld hoog gewaardeerd: Er heerst een machocultuur (Hooghiemstra & Niphuis-Nell, 1995). Ook de Turkse en Marokkaanse migranten zijn afkomstig uit een cultuur waarin de man een dominante rol krijgt toegeschreven. Binnen de Islam wordt de vrouw gezien als het geslacht dat minder verantwoordelijkheid kan dragen voor het eigen gedrag en impulsiever is. Dit leidt er mede toe dat de dominantie van de man en de ondergeschiktheid van de vrouw gelegitimeerd worden binnen deze culturen (Hooghiemstra & Niphuis-Nell, 1995).

In Nederland heerst een feminiene cultuur (Hofstede, 2002). Mannen en vrouwen worden meer als gelijkwaardig gezien. Doordat mannen een andere rol krijgen toegediend bij de masculiene en feminiene cultuur, zal dit verschil bij de opvoeding van kinderen ook al

zichtbaar kunnen zijn. Bij masculiene culturen zullen jongetjes meer worden aangemoedigd om zich dominant en competitief op te stellen, terwijl er bij feminiene culturen juist op wordt aangestuurd dat jongetjes zich bescheiden opstellen. Dominant gedrag zal waarschijnlijk eerder gepaard gaan met agressief gedrag tegenover andere kinderen. Externaliserend probleemgedrag zal dus eerder vertoond worden bij peuters van niet-westerse allochtone ouders dan bij peuters van autochtone ouders. De hypothese die hieruit voortkomt, staat hieronder weergegeven.

H2: Niet-westerse allochtone ouders hebben peuters die meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan peuters van Nederlandse/autochtone ouders.

2.3 De invloed van emotionele ouderlijke betrokkenheid

De hechtingstheorie kan mede het verschil verklaren tussen peuters aan de hand van het opleidingsniveau en de etniciteit van de ouders, door middel van ouderlijke betrokkenheid. De hechtingstheorie van Bowlby gaat in op de emotionele betrokkenheid van ouders: De mate waarin de ouder interacteert met het kind. Deze theorie bevat de gedachte dat het kind zich hecht aan de persoon die met hem/haar interacteert (praten, spelen en leren). Verwaarloosde kinderen ontwikkelen een onveilige hechting. Een onveilige hechting heeft gevolgen voor de sociale hechting, intellectuele ontwikkeling en emotionele ontwikkeling (Thoomes-Vreugdenhil, 1999). Kinderen die onveilig gehecht zijn, zullen dus meer emotionele ontwikkelingsproblemen hebben, en dit vergroot de kans op externaliserend probleemgedrag. In Gardner (2006) wordt bovendien aangehaald dat peuters met gedragsproblemen minder interactie hebben met hun moeder: Hun moeder doet minder vaak activiteiten met het kind, ze doet minder haar best om de activiteit op gang te houden en ze reageert minder sterk het kind tijdens de activiteit.

Volgens Buehler en Gerard (2004) speelt opleidingsniveau een rol in de ouder-kind interactie. In een rapport van het Centrum Maatschappelijke Ontwikkeling Gelderland komt naar voren dat laagopgeleide ouders minder opvoedings- en ondersteunend gedrag vertonen naar hun kind dan hoogopgeleide ouders. Laagopgeleide ouders besteden bijvoorbeeld minder tijd aan voorlezen met hun kind (Bordewijk, Dries, Harkink, & Visser, 2007; Guryan, Hurst, & Kearney, 2008). Indien kinderen van laagopgeleide ouders minder interacteren met hun ouders dan kinderen van hoogopgeleide ouders, zullen deze kinderen meer kans hebben op een onveilige hechting en zullen zij meer kans hebben op externaliserend probleemgedrag.

Naast de kwantiteit van de interactie tussen moeder en kind, is ook de kwaliteit van belang, volgens de literatuur. Hoogopgeleide ouders gebruiken bijvoorbeeld meer verschillende woorden als zij praten met hun kind dan laagopgeleide ouders. Verder praten hoogopgeleide ouders vaker met hun kinderen over andere mensen en over andere gebeurtenissen dan het hier en nu (Westerbeek, Broekhoef, Jepma, & Aarssen, 2013). Dit kan ertoe leiden dat peuters van hoogopgeleide ouders meer bewust zijn van de gevoelens van andere mensen en dat zij socialer zullen zijn dan peuters van laagopgeleide ouders. Bovendien gebruiken hoogopgeleiden meer 'zelfredzaamheid' stimulerende activiteiten en ondersteunen zij hiermee hun kinderen. Laagopgeleiden leggen de nadruk meer op controle (Bordewijk, Dries, Harkink, & Visser, 2007). Indien meer aandacht wordt besteed aan zelfredzaamheid thuis, zullen kinderen zich in contexten buitenshuis wellicht beter kunnen redden, ook in sociaal opzicht. Echter, dit onderzoek richt zich op het kwantitatieve aspect van de interactie tussen ouder en kind. De derde hypothese luidt dan ook als volgt:

H3: Peuters van lager opgeleide ouders zullen meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan peuters van hoger opgeleide ouders en dit verschil is (deels) te verklaren door minder emotionele ouderlijke betrokkenheid.

Etniciteit speelt ook een rol bij interactie tussen ouder en kind. Peuters van niet-westerse allochtone ouders ervaren waarschijnlijk een meer autoritaire houding van de ouders. Indien gehoorzaamheid wordt verwacht van kinderen, kunnen zij worden geremd in het delen van gedachten en gevoelens (Kalthoff, 2009). Dit zou ertoe kunnen leiden dat de interactie minder frequent is tussen de ouder en het kind, dan dat bij autochtone gezinnen het geval is.

Op basis van culturele verschillen tussen niet-westerse allochtonen en autochtonen, kan er worden verwacht dat vaders een andere rol vervullen ten opzichte van hun kinderen. Bij masculiene culturen zijn de rollen tussen mannen en vrouwen traditioneel verdeeld en bij feminiene culturen is daar in mindere mate sprake van (Elfering, Spierings, & Sombekke, 2013). Bij masculiene culturen zullen de huishoudelijke taken vooral door de vrouw gedaan worden en zal zij ook voor de kinderen zorgen. De man zal dan de kostwinner zijn (Bianchi, Milkie, Sayer, & Robinson, 2000). Niet-westerse allochtonen zijn, zoals eerder vermeld, vaak afkomstig uit masculiene culturen. Vaders met een niet-westerse afkomst zullen minder tijd met hun kind doorbrengen dan autochtone vaders, omdat dit cultureel zo voorgeschreven wordt. Uit onderzoek blijkt dat contact tussen vader en kind de hechtingsrelatie beïnvloedt en als het contact beter is, is de hechting beter (Newland & Coyl, 2009; Bokhorst, 2004). Uit

Bokhorst (2004) blijkt ook dat de binding met de vader bepaald wordt door de hoeveelheid tijd die ze met het kind doorbrengen. Het onderzoek van Felton Earls (1980) resulteert in de uitkomst dat een meer frequente afwezigheid van de vader gepaard gaat met meer ongehoorzaamheid, een laag zelfvertrouwen, en een slechtere emotionele regulatie van het kind. Dit resulteert in probleemgedrag.

Tevens stichten niet-westerse allochtonen vaak grotere gezinnen dan autochtonen, dat tot gevolg heeft dat er minder tijd per kind beschikbaar is binnen een allochtoon gezin (Huiberts, Meeus, Oosterwegel, & Vollebergh, 2002). Bovendien komt naar voren dat niet-westerse allochtone ouders ook minder betrokken zijn bij (buiten) schoolse activiteiten van hun kind dan autochtone ouders (Oomens, Driessen, & Scheepers, 2003). De ouderbetrokkenheid op school is dus minder sterk bij allochtone ouders dan autochtone ouders. De grotere kloof tussen ouder en kind, het feit dat de gezinnen van niet-westerse allochtonen groter zijn, en de minder sterke betrokkenheid vanuit niet-westerse allochtone ouders naar het kind toe met betrekking tot school, zal ervoor kunnen zorgen dat ouders minder interacteren met hun kind. Het kind zal zich minder goed hechten aan zijn of haar ouders, volgens de hechtingstheorie van Bowlby, wat weer kan leiden tot meer externaliserend probleemgedrag (Roelofs, Meesters, Ter Huurne, Bamelis, & Muris, 2006).

Buiten het kwantitatieve aspect, is de vorm waarin de interactie plaatsvindt ook anders bij niet-westerse allochtone ouders dan bij autochtone ouders; denk hierbij aan de taal die thuis gesproken wordt. Vooral bij Turkse en Marokkaanse jonge kinderen is het zo dat zij een taalachterstand hebben, doordat hun ouders een taalgebrek hebben. Er wordt thuis te weinig Nederlands gesproken (Driessen & Doesborgh, 2003). Als kinderen minder de mogelijkheid hebben om verbaal te communiceren met leeftijdsgenootjes, kan dit leiden tot onbegrip en tot isolatie van het kind met een taalachterstand (Harper & McKluskey, 2002). Dit remt de sociale ontwikkeling en dit zou ook tot meer externaliserend probleemgedrag kunnen leiden. Deze kinderen zullen zich immers vaker onbegrepen en gefrustreerd voelen. In deze context richt dit onderzoek zich ook louter op de kwantiteit van de interacties tussen ouders en kinderen. De bijbehorende hypothese die wordt opgesteld luidt als volgt:

H4: Peuters van niet-westerse allochtone ouders zullen meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan peuters van Nederlandse/autochtone ouders en dit verschil is (deels) te verklaren door minder emotionele ouderlijke betrokkenheid.

De overkoepelende hypothese in dit onderzoek is als volgt geformuleerd:

H5: Lager opgeleide ouders en niet-westerse allochtone ouders hebben peuters die meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan peuters van hoger opgeleide ouders en Nederlandse/autochtone ouders, en deze verschillen zijn (deels) te verklaren door minder emotionele ouderlijke betrokkenheid.

Tijdens het onderzoeken van deze veronderstelde verbanden, moet wel worden gezorgd dat er met bepaalde factoren rekening wordt gehouden die invloed kunnen hebben op externaliserend probleemgedrag.

Geslacht van het kind

Zo speelt het geslacht van het kind een rol bij externaliserend probleemgedrag. In de literatuur wordt gevonden dat jongens vaker externaliserend probleemgedrag vertonen dan meisjes. Meisjes vertonen vaker internaliserend probleemgedrag. De reden dat dit ook op jonge leeftijd plaatsvindt, kan onder andere te maken met de verschillende manier waarop jongens en meisjes gesocialiseerd worden (Odgers, Moffitt, Broadbent, Dickson, Hancox, Harrington, Poulton, Sears, Thomson, & Caspi, 2008).

Geslacht van de respondent

Naast het geslacht van het kind, moet er ook rekening gehouden met het feit of de vader of moeder de vragenlijst invult. Uit onderzoek komt namelijk naar voren dat vaders minder externaliserend probleemgedrag rapporteren dan moeders (Prinzie, 2004). Dit zou kunnen komen doordat moeders meer tijd doorbrengen met hun kind dan vaders waardoor zij sensitiever worden voor dit probleemgedrag. Ook zou het zo kunnen zijn dat moeders eerder bereid zijn dan vaders om toe te geven dat het kind probleemgedrag vertoont (Prinzie, 2004).

Mentale toestand van ouder

Verder is de mentale toestand van de ouders van belang. Indien de ouder mentale problemen heeft, kan het kind probleemgedrag gaan vertonen (Najman, Williams, Nikles, Spence, Bor, O'Callaghan, Le Brocque, & Andersen, 2000).

Sociale steun

In de literatuur komt naar voren dat het sociale netwerk dat ouders hebben een rol kan spelen bij de opvoeding (Bartelink, 2012). Het sociale netwerk kan steun bieden in de emotionele zin

(mensen hebben de mogelijkheid om hun hart bij een ander te luchten), in de praktische zin (ouders kunnen een beroep doen op anderen betreft de praktische zaken) of in de normatieve zin (men kan als voorbeeldfunctie dienen voor de ander). Ouders die een goed sociaal netwerk hebben, zullen meer praktische en emotionele steun krijgen wat ertoe leidt dat de kans op escalatie bij opvoedingsproblemen kleiner is (Bartelink, 2012). Verder hebben de ouders meer zelfvertrouwen, zijn ze meer ontspannen en gaan ze positievere relaties aan met hun kinderen. Hierdoor zijn kinderen gelukkig en hebben zij minder kans op probleemgedrag.

Betaalde arbeid moeder

Volgens de conflictbenadering van Greenhaus en Beutell besteden moeders die werken minder tijd aan hun kind; de moeder-kind tijd neemt dan af. Dit leidt tot een toename aan probleemgedrag bij de kinderen omdat de moeders onvoldoende tijd hebben om ongewenst gedrag te sanctioneren (Verhoef & Roeters, 2013).

Inkomen

Inkomen kan ook invloed hebben op het probleemgedrag van kinderen. Wanneer de ouder een laag inkomen verwerft moet men meer uur werken en bovendien vindt laagbetaald werk meestal plaats op tijden waarop de kinderopvang niet wordt aangeboden. Dit ligt aan de sectoren van het laagbetaalde werk, denk aan de zorg, horeca en schoonmaak sector. De combinatie van arbeid en zorg wordt hierdoor moeilijker (Nederlands Jeugdinstituut, n.d.). Als er onvoldoende tijd beschikbaar is voor het kind is kunnen moeders ongewenst gedrag minder goed corrigeren (Verhoef & Roeters, 2013).

Eenoudergezin

In de literatuur komt naar voren dat kinderen uit eenoudergezinnen vaker gedragsproblemen vertonen, denk hierbij bijvoorbeeld aan concentratie en agressieproblemen. Dit is toe te wijzen aan de lagere kwaliteit van het cognitief en sociaal-emotioneel ondersteunend thuismilieu van eenoudergezinnen. Dit komt doordat de mogelijkheden van interactie tussen ouder en kind minder zijn, de materiële omstandigheden minder gunstig zijn en de kwaliteit van de opvoedingsprocessen minder goed zijn (Driessen & Doesborgh, 2003).

Kinderdagopvang

Tot slot heeft de kwaliteit van de dagopvang, als kinderen daar naartoe gaan, ook invloed op het gedrag van kinderen. Indien de kwaliteit slecht is, verhoogt dit de kans op probleemgedrag

en indien de kwaliteit goed is dan verkleint het de kans op probleemgedrag juist (Gardner & Shaw, 2008).

3. Methode

In opdracht van het Ministerie Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en in opdracht van NWO (Programmaraad voor Onderwijsonderzoek – PROO) werd het onderzoek ‘pre-COOL’ uitgevoerd, dat in 2009 gestart is. Het doel van dit onderzoek is om meer inzicht te verkrijgen in de maatschappelijke opbrengsten van de investeringen in Voor- en Voerschoolse Educatie. Zowel het vierjarigencohort als het tweejarigencohort bestaat, maar dit onderzoek richt zich louter op het tweejarigencohort waarvan de eerste meetronde plaatsvond in het schooljaar 2010-2011. Hier waren 2485 tweejarige kinderen en 263 voerschoolse instellingen, bij betrokken (Kohnstamminstituut, 2013).

Voerschoolse instellingen werden op diverse manieren geworven. Ten eerste is werden kinderdagverblijven en peuterspeelzalen telefonisch benaderd. Daarnaast werd aan leraren van groep 1 gevraagd of zij van elk kind konden aangeven van welke voerschoolse voorziening het af kwam. Tevens werden tiengemeenten benaderd, waarvan bekend was dat ze veel belang hechten aan voor-en voerschoolse educatie. Tot slot zijn besturen, stichtingen en koepels van voerschoolse voorzieningen benaderd. Kinderen die niet op een voerschoolse instelling zitten, werden geworven door middel van een steekproef van het Centraal Bureau voor de Statistiek in de postcodegebieden van de pre-COOL basisscholen.

De oudervragenlijst bevat de volgende aspecten: Opleidingsniveau van de ouders, etnische herkomst van de ouders, gezinssamenstelling, de gehanteerde opvoedingsstijl, affectieve kenmerken, cultuurpedagogische gezinsskenmerken en het gedrag van de peuter. De respons rate bij ouders waarvan de kinderen op een instelling zitten was 44,8 procent en de respons rate bij ouders waarvan kinderen niet op een instelling zitten was 82,8 procent. Dit verschil valt te verklaren doordat ouders van kinderen die niet op een instelling zitten, thuis persoonlijk de vragenlijst overhandigd kregen en werden geholpen.

Het databestand voor dit onderzoek bevat 1523 respondenten, waarvan er 511 (33,6 procent) respondenten tot de missende waarden worden gerekend. Uiteindelijk worden de analyses op 1012 respondenten uitgevoerd. De respondenten die minstens één missende waarden hadden op één van de variabelen die zijn opgenomen in het onderzoek, zijn buiten de analyse gelaten. Er is achteraf nog bekeken of het vervangen van de missende waarden door het gemiddelde

een effect had op de resultaten, maar dit bleek niet het geval. Het aantal geldende waarden was als volgt bij de variabelen in dit onderzoek: Externaliserend probleemgedrag (N=1475), opleidingsniveau van de moeder (N=1475), opleidingsniveau van de vader (N=1404), etniciteit van de moeder (N=1479), etniciteit van de vader (N=1433), emotionele ouderlijke betrokkenheid (N=1478), geslacht van de peuter (N=1520), geslacht van de ouder (N=1490), depressiviteit (N=1472), sociale steun (N=1479), betaalde arbeid moeder (N=1488), inkomen van de moeder (N=1261), inkomen van de vader (N=1246), gezinssamenstelling (N=1498), en instelling (N=1467). Hieronder zullen de variabelen worden besproken.

Afhankelijke variabele

Externaliserend probleemgedrag. De afhankelijke variabele die in dit onderzoek aan bod komt, betreft externaliserend probleemgedrag. Dit is een continue variabele waarbij een hogere score een hogere mate van externaliserend probleemgedrag weergeeft bij het kind. Om dit te kunnen meten is een verkorte schaal van de BITSEA (Brief-Infant-Toddler Social and Emotional Assessment) opgenomen. Deze bevat twee items over activiteit en impulsiviteit, twee over agressie en ongehoorzaamheid en een item over agressie richting leeftijdsgenootjes. Ouders moesten voor elk van deze items aangeven in hoeverre deze van toepassing is op hun kind. Hierbij konden zij kiezen uit de antwoordcategorieën ‘nooit (1)’, ‘bijna nooit (2)’, ‘soms (3)’, ‘vaak (4)’ en ‘altijd (5)’. De items luiden als volgt: ‘Is luidruchtig’, schreeuwt of huult veel’, ‘is onrustig en kan niet stil zitten’, ‘slaat, bijt of schopt u (of andere ouder)’, ‘is ongehoorzaam; weigert bijvoorbeeld te doen wat u vraagt’, ‘slaat, bijt of schopt andere kinderen (broertjes en zusjes niet meegeteld)’. De Cronbach’s alpha is 0,84. Deze waarde is hoog genoeg om de scores samen te kunnen voegen. De gemiddelde score van een kind op deze items is berekend. Dit geeft dan de mate weer van het externaliserend probleemgedrag van het kind. Het aantal geldige waarden bedraagt 1475 respondenten. Er is gekeken of er onder de missende waarden opvallende uitkomsten waren wat betreft opleidingsniveau en etniciteit. Hierbij werd bij beide naar de moeder gekeken aangezien de oudervragenlijst voor 86,2 procent door de moeder is ingevuld. Bij de verdeling van opleidingsniveau was het vooral opvallend dat categorie 6 (1-2 jaar MULO / MAVO / VMBO-theoretisch) er bovenuit stak. Dit valt onder de laagopgeleide categorie binnen dit onderzoek. Als naar etnische groepen wordt gekeken, kan worden gezegd dat allochtone moeders vaker tot de missende waarden behoren dan autochtone moeders. Er kan hier dus sprake zijn van een selectie-effect. Dit kan ertoe leiden dat de resultaten een vertekend beeld geven. Wellicht is het effect van

opleidingsniveau en etniciteit in werkelijkheid sterker dan dat er uit dit onderzoek gaat komen.

Onafhankelijke variabelen

Opleidingsniveau van moeder en vader. Om het opleidingsniveau vast te stellen moest de respondent zowel voor zichzelf als voor zijn/haar partner invullen wat het hoogst behaalde opleidingsniveau is. Er bestaan 12 antwoordcategorieën. Indien men de antwoordcategorieën ‘geen onderwijs gevolgd (1)’, ‘1-3 jaar lager onderwijs/basisonderwijs (2)’, ‘4-6 jaar lager onderwijs/basisonderwijs (3)’, ‘1-2 jaar lager beroepsonderwijs (IBO/ LBO / VBO/ VMBO-beroepsgericht) (4)’, ‘3-4 jaar lager beroepsonderwijs (IBO/ LBO / VBO/ VMBO-beroepsgericht) (5)’, ‘1-2 jaar MULO/ MAVO/ VMBO-theoretisch (6)’ of ‘3-4 jaar MULO/ MAVO/ VMBO-theoretisch (7)’ aankruist, behoort men tot de laagopgeleiden. Indien men de categorieën ‘1-3 jaar HAVO/ VWO/ atheneum/ gymnasium (8)’, ‘4-6 jaar HAVO/ VWO/ atheneum/ gymnasium (9)’, ‘middelbaar beroepsonderwijs (MBO/ KMBO) of leerlingwezen (10)’ aankruist, valt men onder de groep middelhoogopgeleiden. Als men ‘hogere beroepsonderwijs (HBO) (11)’ of ‘wetenschappelijk onderwijs (universiteit) (12)’ aankruist is men hoogopgeleid. Hoogopgeleiden vormen de referentiecategorie.

Etniciteit van de moeder en vader. Om de etniciteit van de ouder vast te stellen werd gebruik gemaakt van het item waarbij de ouder moest aangeven waar hij of zij geboren is en waar de partner geboren is. Hierbij zijn er 15 antwoordcategorieën. Respondenten die ‘Nederland (1)’ als antwoordcategorie kozen, werden gerekend tot autochtonen/Nederlanders. Respondenten die ‘Suriname (2)’, ‘Antillen/Aruba (3)’, ‘Molukken (4)’, ‘Turkije (5)’, ‘Marokko (6)’, ‘China (10)’, ‘Irak (11)’, ‘Afghanistan (12)’, ‘Somalië (13)’ of ‘een ander niet-wester land (15)’ kozen, werden gerekend tot niet-westerse allochtonen. Indien men de antwoordcategorieën ‘voormalig Joegoslavië (7)’, ‘de voormalige Sovjet-Unie (8)’, ‘Polen (9)’, of ‘een ander westers land (14)’ koos, werd men buiten de analyse gelaten. In dit onderzoek wordt namelijk getracht om een vergelijking te maken tussen niet-westerse allochtonen en autochtonen wat betreft de mate van het externaliserend probleemgedrag van hun kinderen. Autochtonen vormen de referentiecategorie.

Verklarende variabele

Emotionele ouderlijke betrokkenheid. Deze variabele is gemeten aan de hand van tien items die samen een schaal vormen (Cronbach's alpha was 0,90). Bij deze items kon de respondent aangeven hoeveel tijd per week hij/zij besteedt aan een bepaalde activiteit met het kind. De items waren als volgt geformuleerd: 'Voorlezen van verhaaltjesboeken aan uw kind (bijv. Nijntje, sprookjesboeken)?', 'voorlezen van informatieve boekjes aan uw kind (bijv. over dieren, vervoermiddelen, seizoenen)?', 'bekijken van plaatjesboeken?', 'praten tegen uw kind over dingen die uw kind meemaakt of bezighouden (bijv. hoe het was op de opvang/peuterspeelzaal)?', 'praten over informatieve onderwerpen (bijv. dieren, vervoermiddelen, ridders/prinsessen)?', 'uw kind kinderliedjes of versjes leren?', 'kleuren benoemen met uw kind?', 'praten tegen uw kind over hoe de vormen van dingen genoemd worden (bijv. driehoek, cirkel, recht, hoekig)?', 'uw kind vragen om dingen te tellen (bijv. speeltjes, dieren, vingers van de hand)?' en 'met uw kind het tellen oefenen van 1 tot 10?'. De respondent kon kiezen uit de volgende antwoordcategorieën: 'Nooit (0)', 'tot ongeveer kwartier per week (1)', 'tussen kwartier en half uur per week (2)', 'tussen 0,5 en 1 uur per week (3)', 'tussen 1 en 2 uur per week (4)', 'tussen 2 en 3 uur per week (5)', en 'meer dan 3 uur per week (6)'. De gemiddelde score die berekend werd over de tien items vormt de score op de variabele.

Controlevariabelen

Geslacht peuter. De eerste controlevariabele is het geslacht van de peuter, en hiervoor is de variabele 'sekse' gebruikt. De variabele is op deze manier gecodeerd: 1=jongen en 0=meisje. Meisjes dienen hierbij dus als de referentiecategorie.

Geslacht ouder. De tweede controlevariabele die wordt opgenomen is het geslacht van de ouder. De ouder moest hierbij aangeven of hij/zij een man of een vrouw is. De variabele is als volgt gecodeerd: *Moeder*=1 en *vader*=0. Vaders dienen hierbij als referentiecategorie.

Depressiviteit. Bovendien is er een controlevariabele die de mate van depressiviteit van de ouder weergeeft. Deze variabele is samengesteld aan de hand van vijf items en per item konden de ouder aangeven in hoeverre hij/zij dit tijdens de afgelopen week had ervaren. De items waren als volgt: 'Voelde ik me even belangrijk als ieder ander', 'had ik depressieve gevoelens', 'had ik goede hoop voor de toekomst', 'was ik gelukkig', en 'was ik verdrietig'.

De antwoordcategorieën zijn als volgt: ‘Zelden of nooit (minder dan 1 dag) (1)’, ‘soms of weinig (1-2 dagen) (2)’, ‘regelmatig (3-4 dagen) (3)’, en ‘meestal of altijd (5-7 dagen) (4)’. Er is een factoranalyse uitgevoerd en de items laden op één factor. De betrouwbaarheidsanalyse laat een Cronbach’s alpha van 0,73 zien. Om te bepalen wat de mate van de depressiviteit is van een respondent werd het gemiddelde berekend van de antwoorden op de items. Als de score op de schaal hoger is, worden er meer depressieve gevoelens ervaren. Om dit te bewerkstelligen moesten deze items gespiegeld worden: ‘Voelde ik me even belangrijk als ieder ander’, ‘had ik goede hoop voor de toekomst’, en ‘was ik gelukkig’.

Sociale steun. Deze variabele is samengesteld uit vier items: ‘Als ik het gevoel heb dat ik het niet goed doe met mijn kind, is er altijd iemand die naar mij luistert/die mij helpt’, ‘als ik mij zorgen maak over de gevolgen van gebeurtenissen op mijn kind, dan krijg ik veel hulp van mensen uit mijn omgeving’, ‘als ik vragen heb over de aanpak van de opvoeding, kan ik altijd bij iemand uit mijn omgeving terecht voor advies’ en ‘ik kan altijd met iemand praten als ik vragen heb over het sociale gedrag van mijn kind’. De respondent kon aangeven in hoeverre hij/zij het ermee eens is. De antwoordcategorieën zijn als volgt: ‘Helemaal mee oneens (1)’, ‘behoorlijk mee oneens (2)’, ‘beetje mee oneens (3)’, ‘beetje mee eens (4)’, ‘behoorlijk mee eens (5)’ en ‘helemaal mee eens (6)’. Er is een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd voordat deze items tot één variabele werden geconstrueerd en de Cronbach’s alpha luidt 0,91. De score van een respondent op deze variabele wordt vastgesteld door het gemiddelde te berekenen over de vier items. Hoe hoger men scoort op deze variabele, hoe meer sociale steun men ontvangt vanuit de omgeving.

Betaalde arbeid moeder. Deze variabele is geconstrueerd aan de hand van vijf items waarbij de respondent kon aangeven of dit wel of niet van toepassing is bij de moeder. De vijf items luiden: ‘Betaald werk voor ten minste 38 uur per week’, ‘betaald werk voor ten minste 32, maar minder dan 38 uur per week’, ‘betaald werk voor ten minste 24, maar minder dan 32 uur per week’, ‘betaald werk voor ten minste 12, maar minder dan 24 uur per week’ en ‘betaald werk voor minder dan 12 uur per week’. Respondenten konden bij elk item ‘nee (0)’ of ‘ja (1)’ aankruisen. Uiteindelijk heeft een respondent de score 1 of 0 op deze variabele. Score 1 is de maximumscore, aangezien maar maximaal één van de items van toepassing zou kunnen zijn op de moeder en niet meerdere items. Hierbij is de variabele uiteindelijk als volgt gecodeerd: 1=*betaalde arbeid moeder* en 0=*geen betaalde arbeid moeder*. Moeders die geen betaalde arbeid verrichten vormen de referentiecategorie.

Inkomen van moeder en vader. Bij het inkomen is onderscheid gemaakt in de dataset tussen het *inkomen van de moeder* en het *inkomen van de vader*. Het is dan ook interessant om beiden op te nemen in dit onderzoek. Het inkomen van de vader en moeder correleert niet te hoog ($r = 0,20$), dus beiden kunnen worden opgenomen in dit onderzoek.

Deze vraag werd aan de respondent gesteld: 'Hoe hoog is ongeveer het netto inkomen per maand van u en uw partner?' De respondent kon kiezen uit deze antwoordcategorieën: 'Minder dan €500 (1)', '€500-€1000 (2)', '€1000-€1500 (3)', '€1500-€2000 (4)', '€2000-€2500 (5)', '€2500-€3000 (6)', '€3000-€3500 (7)', '€3500-€4000 (8)', '€4000-€4500 (9)', '€4500-5000 (10)', 'meer dan €5000 (11)'. Hoe hoger de score is, hoe hoger het inkomen is.

Gezinssamenstelling. Om vast te stellen of de ouder verkeert in een eenoudergezin werd gebruik gemaakt van de vraag 'Wat is uw burgerlijke staat?' Er waren vijf items waarop de respondent met 'nee (0)' of 'ja (1)' kon antwoorden, namelijk: 'Gehuwd', '(ongehuwd) samenwonend', 'alleenstaand', 'gescheiden' en 'weduw/weduwnaar'. De laatste drie items zijn opgenomen in dit onderzoek en samengevoegd om vast te stellen of de respondent in een eenoudergezin verkeert. Omdat men maar 1 keer 'ja' als antwoord kan geven bij deze drie items, is de maximum score 1. De volgende scores gelden dus bij deze variabele: 1=*eenoudergezin* en 0=*geen eenoudergezin*. *Geen eenoudergezin* is de referentiecategorie.

Instelling. Tot slot wordt er gecontroleerd voor het feit of een kind naar een peuterspeelzaal, kinderdagopvang of een voorschool gaat. De vraag die gesteld werd aan de respondent is als volgt: 'Gaat uw kind naar een peuterspeelzaal, kinderdagverblijf of voorschool?'. De respondent kon kiezen uit de antwoorden 'ja (1)' en 'nee (0)'. Hierbij is de variabele als volgt gecodeerd: 1=*instelling* en 0=*geen instelling*, waarbij 0 als referentie dient.

Op de volgende pagina is *Tabel 1* weergegeven waarin de beschrijvende waarden voor elke variabele zijn weergegeven, namelijk de N (aantal respondenten), de minimum waarde, de maximum waarde, het gemiddelde en de standaarddeviatie. Bij de dummyvariabelen is de minimumwaarde telkens '0' en de maximumwaarde '1'. De 0 staat in deze gevallen voor 'nee' en de 1 voor 'ja'.

Tabel 1: Beschrijvende statistieken, N=1012.

	N	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Std. Deviatie
Externaliserend probleemgedrag	1012	1	4.2	2.142	0.598
Moeder laagopgeleid, a.	1012	0	1	0.166	
Moeder middelhoogopgeleid	1012	0	1	0.335	
Moeder hoogopgeleid	1012	0	1	0.499	
Vader laagopgeleid	1012	0	1	0.214	
Vader middelhoogopgeleid	1012	0	1	0.336	
Vader hoogopgeleid	1012	0	1	0.450	
Moeder Nederlands	1012	0	1	0.860	
Moeder niet-westers	1012	0	1	0.141	
Vader Nederlands	1012	0	1	0.837	
Vader niet-westers	1012	0	1	0.163	
Emotionele ouderlijke betrokkenheid	1012	0.4	6	3.741	1.131
Jongen	1012	0	1	0.503	
Moeder	1012	0	1	0.881	
Depressiviteit	1012	1	4	1.364	0.434
Sociale steun	1012	1	6	4.942	1.012
Betaalde arbeid moeder	1012	0	1	0.779	
Inkomen moeder	1012	1	11	3.062	1.591
Inkomen vader	1012	1	11	4.737	1.813
Eenoudergezin	1012	0	1	0.021	
Instelling	1012	0	1	0.896	
N	1012				

Bron: Pre-COOL (tweejarigencohort).

Bij moeder is 20,9 procent laagopgeleid, 31,4 procent is middelhoog opgeleid is en 47,7 procent is hoogopgeleid. Voor vaders is de verdeling als volgt: 20,4 procent is laagopgeleid, 30,7 procent is middelhoogopgeleid en 41,1 procent is hoogopgeleid. Er doen dus relatief meer middelhoog- en hoogopgeleiden mee aan dit onderzoek dan laagopgeleiden. Wat betreft de etniciteit van de ouders is onder de moeders 78,3 procent van Nederlandse afkomst en 15 procent van niet-westerse afkomst. Bij de vaders is 75,4 procent van Nederlandse afkomst en 16 procent van niet-westerse afkomst.

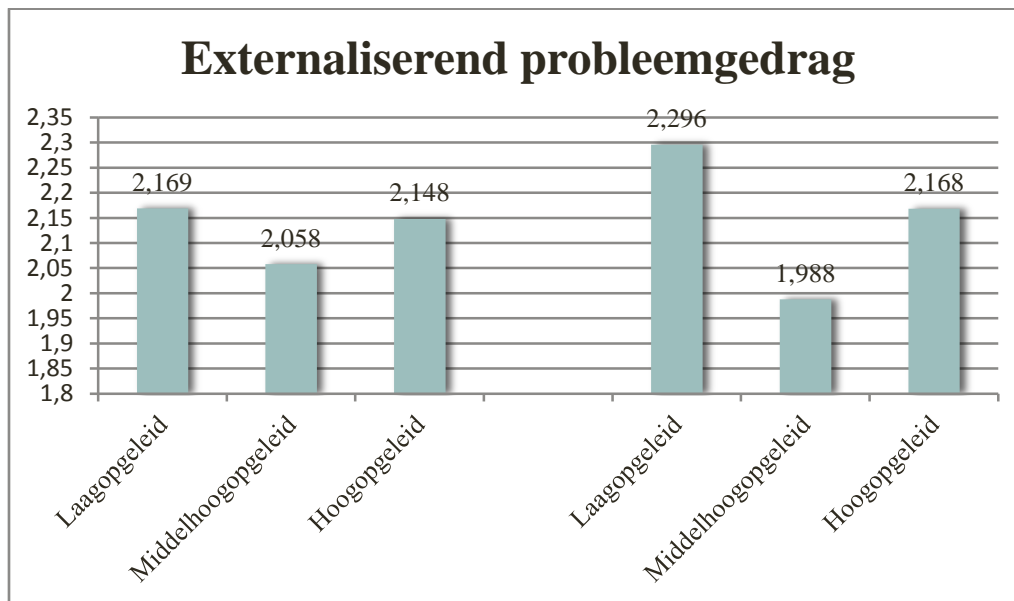
4. Resultaten

4.1 Beschrijvende resultaten

Alvorens de multi-pele regressieanalyse uitgevoerd wordt, wordt er aandacht besteed aan de beschrijvende resultaten. Er wordt nader ingegaan op de verschillen tussen opleidingsniveaus van de ouders (laagopgeleid, middelhoogopgeleid en hoogopgeleid) voor wat betreft het externaliserend probleemgedrag van peuters en daarnaast wordt dit met de etniciteit van de ouders gecombineerd.

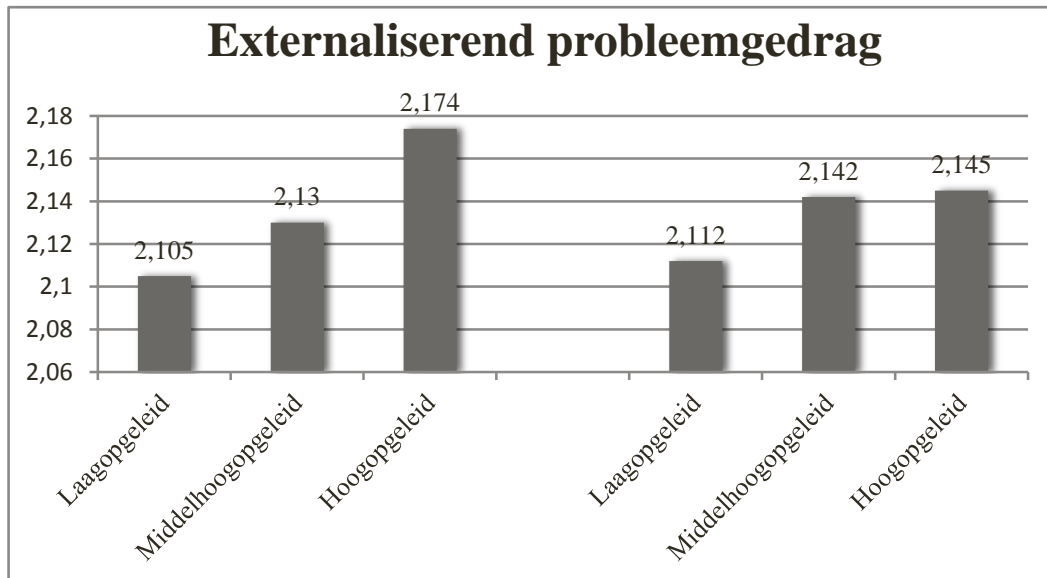
Hieronder staan twee figuren waarin het gemiddelde externaliserend probleemgedrag van peuters wordt weergegeven bij diverse groepen ouders. *Figuur 2* bevat de ouders met een niet-westerse afkomst en *Figuur 3* bevat de ouders met een Nederlandse afkomst.

Figuur 2: Gemiddelde externaliserend probleemgedrag van peuters van niet-westerse allochtone moeders (links) en niet-westerse allochtone vaders (rechts) bij verschillende opleidingsniveaus.

Uit deze figuur valt af te leiden dat er tussen het gemiddelde externaliserend probleemgedrag weinig verschil is als gekeken wordt naar de diverse opleidingsniveaus. Bij zowel de vaders als moeders is het zo, dat peuters van middelhoogopgeleide ouders het minste externaliserend probleemgedrag vertonen. Op de volgende pagina wordt *figuur 3* weergegeven.

Figuur 3: Gemiddelde externaliserend probleemgedrag van peuters van Nederlandse moeders (links) en Nederlandse vaders (rechts) bij verschillende opleidingsniveaus.

Ook aan de hand van dit figuur kan gezegd worden dat de gemiddelden dicht bij elkaar liggen als gekeken wordt naar de diverse opleidingsniveaus. Bij Nederlandse ouders is het zo dat de mate van het gemiddelde externaliserend probleemgedrag toeneemt, naarmate het opleidingsniveau hoger wordt. Dit is dus anders dan bij niet-westerse allochtone ouders. Als beide figuren in oogschouw worden genomen, valt over het algemeen te concluderen dat er weinig verschil is in het gemiddelde externaliserend probleemgedrag, als gekeken wordt naar verschillende opleidingsniveaus en etniciteit.

4.2 Toetsende statistieken

Om te onderzoeken of het opleidingsniveau en de etniciteit van de ouders een effect heeft op het externaliserend probleemgedrag van peuters, moet een multi-pele regressieanalyse uitgevoerd worden. Aan de hand van de cijfers in *Tabel 2* kan bekeken worden of de hypothesen al dan niet bevestigd worden. Op de volgende pagina is deze tabel weergegeven.

Tabel 2: Lineaire regressieanalyse (N=1012).

Variabele	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	b	s.e.	b	s.e.	b	s.e.	b	s.e.
Moeder laagopgeleid			-0.157**	0.069	-0.150**	0.069	-0.140**	0.068
Moeder middelhoogopgeleid			-0.110**	0.045	-0.110**	0.045	-0.099**	0.044
Vader laagopgeleid			0.030	0.062	0.031	0.063	0.0430	0.062
Vader middelhoogopgeleid			0.005	0.045	0.005	0.045	0.013	0.045
Moeder niet-westers					-0.110	0.070	-0.124*	0.069
Vader niet-westers					0.039	0.066	0.052	0.065
Emotionele ouderlijke betrokkenheid							-0.094**	0.016
Controlevariabelen								
Jongen	0.035	0.037	0,037	0.037	0.037	0.037	0.027	0.036
Moeder	-0.042	0.058	-0,055	0.059	-0.067	0.059	-0.079	0.058
Depressiviteit	0.226**	0.044	0,227**	0.044	0.229**	0.044	0.209**	0.043
Sociale steun	-0.079**	0.019	-0,080**	0.019	-0.083**	0.019	-0.073**	0.019
Betaalde arbeid moeder	0.052	0.054	0,039	0.055	0.028	0.056	0.040	0.056
Inkomen moeder	-0.022*	0.013	-0,034**	0.014	-0.035**	0.014	-0.034**	0.013
Inkomen vader	-0.009	0.010	-0,012	0.011	-0.012	0.011	-0.012	0.011
Eenoudergezin	0.092	0.144	0,107	0.144	0.106	0.144	0.161	0.142
Instelling	0.008	0.061	0,009	0.061	0.005	0.061	-0.001	0.060
Model								
R ²		0.066		0.074		0.076		0.107
Adjusted R ²		0.057		0.062		0.062		0.092

**p<0.05, *p<0.10

Bron: Pre-COOL (tweejarigecohort)

De tabel bevat vier modellen. In het eerste model zijn de effecten weergegeven van alle controlevariabelen op de afhankelijke variabele, het externaliserend probleemgedrag. In model 2 worden de variabelen voor het opleidingsniveau van de vader en moeder toegevoegd. Hierna wordt in model 3 de etniciteit van de vader en moeder toegevoegd. Tot slot wordt in model 4 de verklarende variabele 'emotionele ouderlijke betrokkenheid toegevoegd'. Aan de hand van deze modellen kan gekeken worden of effecten veranderen, naarmate meer variabelen worden toegevoegd en kan gekeken worden welke effecten significant zijn.

In model 1 is te zien dat een aantal controlevariabelen een significante invloed hebben op externaliserend probleemgedrag, namelijk 'depressiviteit', 'sociale steun' en het 'inkomen van de moeder'. 'Depressiviteit' heeft een positief significant effect ($b = 0.226$, $P < 0.05$) wat wil zeggen dat naarmate een ouder depressiever is, de peuter een hogere mate van externaliserend probleemgedrag vertoont. 'Sociale steun' ($b = -0.079$, $P < 0.05$) en 'inkomen van de moeder' ($b = -0.022$, $P < 0.10$) hebben een negatief significant effect. Peuters waarvan ouders meer sociale steun ervaren, zullen dus minder externaliserend probleemgedrag vertonen en peuters waarvan de moeder een hoger inkomen heeft zullen ook minder externaliserend probleemgedrag vertonen. Het geslacht van het kind, het geslacht van de ouder, de betaalde arbeid van de moeder, het inkomen van de vader, het feit of het kind al dan niet woont in een eenoudergezin en het feit of een kind al dan niet naar een voorschoolse instelling gaat, bleken geen significante invloed te hebben op externaliserend probleemgedrag van peuters.

In model 2 zijn de variabelen van het opleidingsniveau van de vader en moeder weergegeven en toegevoegd aan de controlevariabelen. Er is te zien dat laagopgeleide moeders ($b = -0.175$, $P < 0.05$) en middelhoogopgeleide moeders ($b = -0.110$, $P < 0.05$) een negatief significant effect hebben. Dit blijft ook zo in model 3 en 4. Het opleidingsniveau van de vader heeft geen significant effect. De eerste hypothese, waarin verondersteld werd dat naarmate ouders lager opgeleid zijn, peuters meer externaliserend probleemgedrag vertonen, wordt verworpen. Het tegenovergestelde komt uit de resultaten; het is namelijk zo dat peuters van laag- en middelhoog opgeleide moeders minder externaliserend probleemgedrag zullen vertonen dan peuters van hoogopgeleide moeders. Er is achteraf gekeken of het wisselen van referentiecategorie invloed had, maar dit was niet het geval. Als de variabelen voor het opleidingsniveau van de ouders worden toegevoegd in model 2, kan worden gezien dat het effect van het inkomen van de moeder sterker significant wordt ($b = -0.034$, $P < 0.05$).

In model 3 zijn de variabelen voor de etniciteit van de ouders toegevoegd. Er is te zien dat deze variabelen niet significant zijn in model 3. Echter, dit verandert in model 4, waar de verklarende variabele ‘emotionele ouderlijke betrokkenheid’ toegevoegd is. Er wordt dan een negatief significant effect gevonden bij niet-westerse allochtone moeders ($b = -0.124$, $P < 0.10$). Het effect van de etniciteit van de vader wordt niet significant. Hypothese 2, die inhoudt dat niet-westerse allochtone ouders peuters hebben die meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan peuters van Nederlandse/autochtone ouders, wordt op basis hiervan verworpen. Ook hier geldt dat het tegenovergestelde resultaat uitkomt, namelijk dat peuters van niet-westerse allochtone moeders juist minder externaliserend probleemgedrag zullen vertonen dan peuters van Nederlandse/autochtone moeders. Tevens wordt in model 4 gevonden dat de verklarende variabele ‘emotionele ouderlijke betrokkenheid’ een negatief significant effect heeft ($b = -0.094$, $P < 0.05$). Dit betekent dat naarmate een ouder meer emotioneel betrokken is bij het kind, het kind minder externaliserend probleemgedrag zal vertonen.

Het verband tussen laagopgeleide moeders en externaliserend probleemgedrag van peuters was significant en door middel van de Sobel test werd gekeken of emotionele ouderlijke betrokkenheid dit voor een significant deel verklaart. De Sobel test was statistisch significant ($z = 1.943$, $P < 0.10$), wat wil zeggen dat emotionele ouderlijke betrokkenheid een significante verklaring is: Peuters van laagopgeleide moeders zullen minder externaliserend probleemgedrag vertonen dan peuters van hoogopgeleide moeders en dit is deels te verklaren door de mate van emotionele ouderlijke betrokkenheid. Bij het verband tussen middelhoogopgeleide moeders en externaliserend probleemgedrag van peuters, was de Sobel test ook significant ($z = 2.101$, $P < 0.05$). Peuters van middelhoogopgeleide moeders zullen dus minder externaliserend probleemgedrag vertonen dan peuters van hoogopgeleide moeders en dit is ook deels te verklaren door emotionele ouderlijke betrokkenheid. Emotionele ouderlijke betrokkenheid verklaart 2,9 procent van de verbanden tussen laagopgeleide en middelhoogopgeleide moeders enerzijds, en externaliserend probleemgedrag van de peuter anderzijds.

Er is ook een Sobel test uitgevoerd om te kijken of het verband tussen niet-westerse allochtone moeders en externaliserend probleemgedrag van peuters significant verklaard werd door emotionele ouderlijke betrokkenheid; dit was het geval ($z = 1.719$, $P < 0.10$). Emotionele ouderlijke betrokkenheid verklaart hier ook 2,9 procent van het verband.

Aan de hand van het voorgaande, kan hypothese 3 deels worden bevestigd. In hypothese 3 werd verondersteld dat peuters van lager opgeleide ouders meer externaliserend probleemgedrag zullen vertonen dan peuters van hoger opgeleide ouders en dat dit verschil (deels) te verklaren is door minder emotionele ouderlijke betrokkenheid. De hypothese wordt deels bevestigd, omdat emotionele ouderlijke betrokkenheid een gedeelte verklaart, van de verbanden tussen het opleidingsniveau van de moeder en het externaliserend probleemgedrag van peuters. Echter, omdat in dit onderzoek het tegenovergestelde uitkomt, dan was voorspeld (peuters van laagopgeleide en middelhoogopgeleide moeders vertonen namelijk minder externaliserend probleemgedrag dan peuters van hoogopgeleide moeders), kan deze hypothese maar deels worden bevestigd. Hypothese 4, die inhoudt dat peuters van niet-westerse allochtone ouders meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan peuters van Nederlandse/autochtone ouders en dat dit verschil (deels) te verklaren is door minder emotionele ouderlijke betrokkenheid, wordt ook maar gedeeltelijk bevestigd. Net zoals bij hypothese 3, speelt emotionele ouderlijke betrokkenheid een verklarende rol in het verband, alleen is de uitkomst van het verband het tegenovergestelde als voorspeld werd; peuters van niet-westerse allochtone moeders vertonen namelijk minder externaliserend probleemgedrag dan peuters van Nederlandse/autochtone moeders. Hypothese 5, combineert hypothese 3 en 4, en houdt in dat lager opgeleide ouders en niet-westerse allochtone ouders peuters hebben die meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan peuters van hoger opgeleide ouders en Nederlandse/autochtone ouders, en dat deze verschillen (deels) te verklaren zijn door minder emotionele ouderlijke betrokkenheid. Deze hypothese wordt deels bevestigd om dezelfde reden als bij hypothese 3 en 4. Het is namelijk zo dat emotionele ouderlijke betrokkenheid een significante rol speelt bij de verbanden tussen het opleidingsniveau en etniciteit van de moeder enerzijds en externaliserend probleemgedrag van de peuter anderzijds, maar zoals eerder is toegelicht, blijken deze verbanden tegengesteld aan wat vooraf werd verwacht.

In het volgende hoofdstuk worden de conclusies getrokken met betrekking tot dit onderzoek en zullen de onderzoeksvragen worden beantwoord. Verder zal dit onderzoek ter discussie staan, in de vorm van min- en pluspunten. Tevens worden er aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek.

5. Conclusie & discussie

Dit onderzoek levert een bijdrage aan de bestaande wetenschappelijke literatuur vanwege verschillende redenen. In de eerste plaats omdat het over peuters gaat, in plaats van over oudere kinderen. Uit bepaalde onderzoeken komt naar voren dat kinderen van laagopgeleide en niet-westerse allochtone ouders meer externaliserend probleemgedrag vertonen, dan kinderen van hoogopgeleide ouders en autochtone ouders (Bradley & Corwyn, 2002; Vollebergh, 2003). Dit onderzoek is op peuters gebaseerd, en laat een tegenovergesteld resultaat zien. Dit kan liggen aan de doelgroep, in die zin dat het op latere leeftijd anders uitpakt, maar het is in ieder geval een uitkomst die als aanvulling kan dienen op de bestaande literatuur. Op jonge leeftijd wordt de sociaal-emotionele basis gelegd, en het is daarom van belang om inzicht te verwerven bij peuters.

Tevens is dit onderzoek een aanvulling ten opzichte van voorgaand onderzoek, omdat het inzicht geeft in de aspecten 'opleidingsniveau' en 'etniciteit', en omdat dit ook nog apart voor de moeder en vader is onderzocht. Er is dus veel onderscheid gemaakt, wat tot meer gerichte en nauwkeurige resultaten leidt dan wanneer louter op opleidingsniveau of etniciteit gefocust is. Kortom, de voornemens die zijn gemaakt om een literaire meerwaarde te creëren zijn waargemaakt.

Uit dit onderzoek is gebleken dat er bij de gemiddelde mate van externaliserend probleemgedrag bij peuters vrij weinig diversiteit is, als gekeken wordt naar het opleidingsniveau en de etniciteit van de ouders. De mate van externaliserend probleemgedrag varieerde van 1,988 tot 2,296 en deze mate is niet heel hoog, als in oogschouw wordt genomen dat de score van minimaal 1 tot en met maximaal 5 kan lopen. Verder kan er geconcludeerd worden dat er een verschil is in de kans op externaliserend probleemgedrag bij peuters, als wordt gekeken naar het opleidingsniveau en de etniciteit van de ouders. Peuters van laag- en middelhoogopgeleide moeders zullen minder externaliserend probleemgedrag vertonen dan peuters van hoogopgeleide moeders. Verder zullen peuters van niet-westerse allochtone moeders minder probleemgedrag vertonen dan peuters van Nederlandse/autochtone moeders. Het opleidingsniveau en de etniciteit van de vader is niet van invloed op de mate van het externaliserend probleemgedrag van de peuter.

Tot slot kan worden geconcludeerd dat emotionele ouderlijke betrokkenheid een rol speelt als het gaat om het verklaren van verschillen in de mate van externaliserend probleemgedrag bij peuters als het opleidingsniveau en de etniciteit van de moeder in oogschouw wordt genomen.

Deze kenmerken spelen bij de vader geen rol in relatie tot de kans op externaliserend probleemgedrag van de peuter. Emotionele ouderlijke betrokkenheid verklaart een deel van het verschil (2,9 procent) in de mate van externaliserend probleemgedrag van peuters van laag-en middelhoogopgeleide moeders versus hoogopgeleide moeders, en verklaart een deel het verschil (2,9 procent) in de mate van externaliserend probleemgedrag van peuters van niet-westerse allochtone moeders versus Nederlandse/autochtone moeders. Conclusies met betrekking tot beleidsmaatregelen om externaliserend probleemgedrag te laten afnemen kunnen pas getrokken worden in het volgende hoofdstuk, dat specifiek ingaat op beleidsmaatregelen.

De probleemstelling *'In hoeverre heeft het opleidingsniveau van de ouders en de etniciteit van de ouders invloed op het externaliserend probleemgedrag van peuters en in welke mate is dit mogelijke verband te verklaren door de emotionele ouderlijke betrokkenheid?'* kan beantwoord worden aan de hand van de conclusies. Het opleidingsniveau van de moeder en de etniciteit van de moeder hebben beiden invloed op het externaliserend probleemgedrag van peuters, in die zin dat laag- en middelhoogopgeleide moeders, peuters hebben die minder externaliserend probleemgedrag zullen vertonen dan peuters van hoogopgeleide moeders, en in die zin dat peuters van niet-westerse allochtone moeders minder externaliserend probleemgedrag zullen vertonen dan peuters van Nederlandse/autochtone moeders. Dit bovenstaande is deels te verklaren door emotionele ouderlijke betrokkenheid.

In dit onderzoek werden bepaalde hypothesen verworpen in die zin dat het tegenovergestelde resultaat uitkwam dan dat was voorspeld. Peuters van laag- en middelhoogopgeleide moeders bleken minder externaliserend probleemgedrag te zullen vertonen dan peuters van hoogopgeleide moeders en peuters van niet-westerse allochtone moeders bleken minder externaliserend probleemgedrag te zullen vertonen dan peuters van Nederlandse/autochtone moeders. Dit was het tegenovergestelde aan wat verwacht werd. Verder is het opvallend dat er geen verschil bleek te zijn in de mate van externaliserend probleemgedrag van peuters als gekeken werd naar het opleidingsniveau en de etniciteit van de vader.

Er zijn diverse argumenten aan te voeren om te verklaren waarom de resultaten zijn, zoals ze zijn. Het kan ten eerste zo zijn, dat laagopgeleiden en niet-westerse allochtonen meer sociaalwenselijk geantwoord hebben tijdens het invullen van de oudervragenlijst dan hoogopgeleiden en autochtonen. Uit onderzoek blijkt namelijk dat sociale groepen die relatief machteloos zijn, zoals laagopgeleiden en etnische minderheidsgroepen, gevoeliger zijn voor

sociale wenselijkheid. Dit geldt tevens voor minderheden in de samenleving (Verstraete, 2008). Externaliserend probleemgedrag rapporteren van je eigen kind is een zaak die gevoelig is voor sociale wenselijkheid, aangezien het over het algemeen als negatief wordt gezien door de samenleving als kinderen veel probleemgedrag vertonen. Hierdoor kan het zo zijn dat laagopgeleiden en middelhoogopgeleiden in een lagere mate probleemgedrag gerapporteerd hebben dan hoogopgeleide ouders. Hierdoor kan het lijken dat peuters van laag- en middelhoogopgeleiden minder externaliserend probleemgedrag vertonen.

Een andere verklaring kan zijn dat de toegang tot sociale steun in de opvoeding verschilt voor hoogopgeleide en laagopgeleide ouders. Uit onderzoek blijkt dat ouders behoefte hebben aan informele steun (Van Egten, Zeijl, De Hoog, Nankoe, & Petronia, 2008). Dit is steun die geboden wordt door vrienden, burens of andere bekenden uit de omgeving van de ouder (Armstrong, Birnie-Lefcovitch, & Ungar, 2005). Uit een onderzoek blijkt dat reisafstand van zeer groot belang is als het gaat om het onderhouden van regelmatig fysiek contact, en voor het bieden van hulp en steun. Laagopgeleiden blijven vaker dicht bij hun geboorteplaats en ouders wonen, omdat zij voor hun werk vaak niet ver hoeven te verhuizen. Hoogopgeleiden verhuizen vaker en over een grotere afstand dan laagopgeleiden; dit is vanwege de meer specialistische kennis die zij hebben en voor hun werk moeten zij vaker naar bepaalde gebieden die niet altijd dicht bij hun woonplaats liggen (Mulder, Michielin, & Latten, 2008). Hierdoor kan het zo zijn dat hoogopgeleiden minder informele steun ontvangen; zij wonen immers verder van familie, en eventueel vrienden, vandaan. Dit kan ertoe leiden dat de peuters van hoogopgeleide ouders relatief meer externaliserend probleemgedrag vertonen.

Een argument voor het feit dat peuters van niet-westerse allochtone moeders minder externaliserend probleemgedrag vertonen dan peuters van Nederlandse moeders, is het cultuurverschil tussen niet-westerse allochtonen en autochtonen. De Nederlandse cultuur is individualistisch en dit houdt in dat de banden tussen individuen los zijn en dat iedereen louter voor zichzelf zorgt en voor de naaste familie. Niet-westerse culturen, die migranten van oorsprong hebben meegekregen, zijn collectivistisch van aard. Bij dit soort culturen zijn mensen vanaf hun geboorte opgenomen in hechte groepen. Deze groepen bieden levenslang bescherming (Hofstede, 2002). Leden van een collectivistische cultuur hebben doorgaans sterkere banden met familie die buiten het gezin valt dan leden van een individualistische cultuur (Van Den Eldering, 2006). Bovendien geldt vanuit een collectivistische cultuur de norm dat opvoeding een gezamenlijke verantwoordelijkheid is (Van Verselvd, De Haan, Kesselring, & De Winter, 2013). Burens en familie houden de kinderen in de gaten en

ondersteunen de ouders in de opvoeding. Deze norm is in Nederland veel minder aanwezig. Dit kan ervoor zorgen dat niet-westerse allochtone moeders meer sociale steun ontvangen uit hun omgeving dan Nederlandse moeders. Dit kan leiden tot minder externaliserend probleemgedrag bij peuters van niet-westerse allochtone moeders ten opzichte van peuters van Nederlandse/autochtone moeders. Dit kan uiteindelijk weer in de context van de Social Resource Theory geplaatst worden, die eerder aan bod kwam in het theoretisch kader. Een ‘resource’ wordt hier gedefinieerd als iets dat overgedragen kan worden van de ene persoon naar de andere persoon. In dit geval is te spreken van diensten en wederdiensten, aangezien men als sociale steunverlener dient voor anderen, maar tegelijkertijd ook een beroep kan doen op anderen op het gebied van de opvoeding.

Ook kan het argument worden aangevoerd dat niet-westerse allochtone moeders vaker te maken zullen hebben met een traditionele rolverdeling (Hofstede, 2002). Zeker omdat er bij dit onderzoek ingegaan wordt op de eerste generatie, kan dit een rol spelen. De traditionele rolverdeling zou ertoe kunnen leiden dat niet-westerse allochtone vrouwen meer geneigd zijn om zich louter op de kinderen en het huishouden te concentreren; de man zorgt hier voor het gezinsinkomen. Uit dit onderzoek komt niet naar voren dat betaalde arbeid door de moeder gerelateerd is aan externaliserend probleemgedrag, maar dat hoeft niet te betekenen dat dit in de werkelijkheid ook geen enkele invloed heeft. Dit kan ook te maken hebben met de operationalisering van variabelen binnen het onderzoek.

Bovendien komt in een artikel van het Centraal Bureau voor de Statistiek (2008) naar voren dat de arbeidsdeelname onder laagopgeleide vrouwen lager is dan onder hoogopgeleide vrouwen. Verder stoppen laagopgeleiden vaker met werken na de geboorte van hun kinderen. Opleidingsniveau en etniciteit spelen dus een rol bij de arbeidsparticipatie van vrouwen. Bovendien komt er in de middenfase van het leven (tussen de 25 en 45 jaar) een piekbelasting bij ouders. Dit betekent dat ouders zich tegelijkertijd op meerdere facetten moeten concentreren, namelijk de relatie, carrière en het gezin (Aalbers-Van Leeuwen, Van Hees & Hermans, 2002). Als moeders werken worden zij meer belast, wat er toe kan leiden dat zij meer stress ervaren en dat zij minder gezamenlijke activiteiten met het kind ondernemen. Dit zou de kans op externaliserend probleemgedrag kunnen verhogen bij peuters (Groenendaal & Dekovic, 2000). Laagopgeleiden en niet-westerse allochtone vrouwen zullen dus meer tijd met hun kinderen kunnen doorbrengen en minder stress kunnen ervaren, doordat zij minder uur werken, dat weer kan leiden tot minder externaliserend probleemgedrag bij de peuter.

Dit onderzoek heeft minpunten en pluspunten. Een voordeel van dit onderzoek is dat dit onderzoek gericht is op peuters en dit niet vaak voorkomt, aangezien onderzoek vaak op oudere kinderen gericht is. Op deze manier kan worden gekeken of er andere effecten worden gevonden dan bij oudere kinderen. Bovendien is het een voordeel dat beleid ontwikkeld kan worden, om externaliserend probleemgedrag al op jonge leeftijd te kunnen aanpakken. Bovendien is het aantal respondenten erg hoog (N=1012) dat ertoe leidt dat de resultaten betrouwbaarder zijn.

Een ander pluspunt van dit onderzoek is dat er in verschillende opzichten voor een nauwkeurige, onderscheidende aanpak is gekozen. In het theoretisch kader zijn verschillende theorieën gecombineerd, om tot hypothesen te komen. Er is onderscheid gemaakt tussen de facetten 'opleidingsniveau' en 'etniciteit' en door gebruik te maken van verschillende theorieën, is er vanuit meerdere invalshoeken gekeken naar mogelijke oorzaken van externaliserend probleemgedrag. Bovendien is er bij de operationalisering onderscheid gemaakt in moeders en vaders, dat tot gevolg heeft dat mogelijke effecten nauwkeuriger kunnen worden onderzocht.

Bovendien is dit onderzoek voor het grootste deel gericht op maatschappelijke factoren die een rol kunnen spelen bij de ontwikkeling van externaliserend probleemgedrag van peuters: Denk hierbij ook aan de controlevariabelen die opgenomen zijn. Andere onderzoeken richten zich vaak op biologische factoren van het kind, zoals handicaps en stoornissen (Eisenhower, Baker, & Blacher, 2005; Sniekers, Grietens, & Maes, 2002). Het feit dat dit onderzoek op maatschappelijke factoren gericht is, is uiteindelijk ook ten gunste van beleidsontwikkeling, omdat er op maatschappelijke factoren meer kan worden ingespeeld. Op biologische factoren kan men moeilijk inspelen.

Ook heeft dit onderzoek minder goede dingen. In het theoretisch kader is alleen gekeken naar diverse opvoedingsstijlen die verschillende etnische groepen kunnen hanteren (niet-westerse allochtonen versus autochtonen), maar er wordt geen aandacht besteed aan de bredere culturele verschillen in de visie ten aanzien van opvoeden met betrekking tot het al dan niet toestaan van bemoeienis van derden met de opvoeding van het kind (Hofstede, 2002). De collectivistische versus individualistische inslag, in dit opzicht, ontbreekt.

Verder zijn er in dit onderzoek relatief veel hoogopgeleiden aanwezig vergeleken met de categorieën 'laagopgeleiden' en 'middelhoogopgeleiden'. 17,5 procent is laagopgeleid, 31,4 procent is middelhoogopgeleid en 47,7 procent is hoogopgeleid. Dit kan ervoor zorgen dat de

resultaten anders konden zijn als deze groepen meer gelijk verdeeld waren; hoogopgeleiden hebben nu meer invloed op de resultaten dan de andere twee groepen.

Een ander punt waar kritisch naar gekeken moet worden, is het feit dat de ouders de vragenlijst hebben ingevuld over hun kind. Ouders zullen over het algemeen niet heel erg negatief willen oordelen over hun kind, wat ook te maken heeft met sociale wenselijkheid. Dit heeft ook een keerzijde, in die zin dat ouders wel degenen zijn die hun kind het vaakst meemaken en het beste kennen, zodat zij ook beter in staat zijn om de vragenlijst in te vullen over hun kind met betrekking tot het gedrag.

Er kunnen diverse aanbevelingen gedaan worden voor vervolgonderzoek. Bij vervolgonderzoek zou erop gelet kunnen worden dat de verhouding tussen laag-, middelhoog en hoogopgeleiden meer gelijk verdeeld is. Op deze manier hebben deze groepen een meer gelijkwaardige invloed op de resultaten. Verder kan er in vervolgonderzoek gekeken worden naar een andere partij die de vragenlijst over het kind invult; denk bijvoorbeeld aan een peuterleidster. Een peuterleidster is objectiever dan een ouder, aangezien de band met het kind minder hecht is. Bovendien zou dit sociaalwenselijke antwoorden kunnen beperken.

Tot slot kan in vervolgonderzoek nader worden ingegaan op emotionele ouderlijke betrokkenheid in relatie tot het opleidingsniveau en de etniciteit van de ouders. Er zou getoetst kunnen worden in hoeverre de emotionele ouderlijke betrokkenheid verschilt bij diverse groepen ouders. Bij de controlevariabele 'sociale steun' zou ook gekeken kunnen worden of er verschil ervaren wordt bij verschillende opleidingscategorieën en bij verschillende etnische groepen.

6. Beleidsaanbevelingen

In dit hoofdstuk wordt getracht een antwoord te geven op de vraag welke maatregelen genomen zouden kunnen worden om externaliserend probleemgedrag bij peuters te verminderen. Om deze vraag te kunnen beantwoorden moet in eerste instantie worden teruggekeken naar de resultaten van dit onderzoek. Uit de resultaten bleek dat wanneer de ouder depressiever is, er meer externaliserend probleemgedrag wordt vertoond bij een peuter, en uit de resultaten kwam ook dat wanneer de mate van ervaren sociale steun door de ouder groter is, de peuter minder externaliserend probleemgedrag vertoont. Verder kwam er uit de resultaten dat wanneer het inkomen van de moeder hoger is, de peuter minder externaliserend

probleemgedrag vertoont. Tot slot kwam er uit de resultaten dat emotionele ouderlijke betrokkenheid leidt tot minder externaliserend probleemgedrag.

Dit zijn resultaten waaraan beleidsmaatregelen gekoppeld zouden kunnen worden. Er kan het beste worden ingespeeld op de mate van depressiviteit, sociale steun en emotionele ouderlijke betrokkenheid. Het inkomen van de moeder is een vast gegeven en kan moeilijk dienen als aanknopingspunt voor het verminderen van externaliserend probleemgedrag bij peuters.

Zoals eerder uitgelegd is in dit onderzoek, gaat emotionele ouderlijke betrokkenheid over de mate waarin de ouder met het kind interacteert en er kan dan bijvoorbeeld gedacht worden aan spelen, praten en leren (Thoomes-Vreugdenhil, 1999). Om emotionele ouderlijke betrokkenheid te stimuleren kunnen diverse maatregelen worden ingezet, zowel voor de groep ouders waarvan de kinderen naar eens voorschoolse instelling als voor de groep ouders waarvan de kinderen niet naar een dergelijke instelling gaan. Wellicht worden relatief veel hoogopgeleide ouders bereikt als er zaken worden georganiseerd op de voorschoolse instellingen, omdat hoogopgeleide moeders doorgaans meer werken dan laagopgeleide moeders, zoals eerder aan bod kwam. Zij brengen hun kind waarschijnlijk eerder naar een voorschoolse instelling dan laagopgeleide moeders vanwege deze reden. Een manier om emotionele ouderlijke betrokkenheid te stimuleren, kan zijn door aan het begin van een bepaalde dag in de week boeken, spelletjes en ontwikkelingsmateriaal klaar te zetten zodat de ouder samen met het kind een activiteit uitvoert. Zo worden ouders erop alert gemaakt dat dit belangrijk is voor de ontwikkeling van het kind en vindt het ook daadwerkelijk plaats. Verder kunnen ouderbijeenkomsten georganiseerd worden, die aan een speciaal thema gekoppeld zijn. De ouders krijgen uitleg over het desbetreffende thema van de leidsters en ze krijgen daarbij dan ook woordjes en liedjes mee. Zo kunnen ouders thuis aan de slag met geschikt ontwikkelingsmateriaal en worden zij gestimuleerd om te interacteren met het kind.

Ook moeten de ouders worden gestimuleerd die hun kinderen niet naar een voorschoolse instelling brengen. Dit kan het beste gebeuren op openbare plekken, zoals de bibliotheek en het buurthuis. In de bibliotheek zouden ouderbijeenkomsten georganiseerd kunnen worden waarbij ouders geïnspireerd worden om hun kinderen te gaan voorlezen. Ook zou tijdens zo'n bijeenkomst het belang van voorlezen kunnen worden aangekaart. Een meer laagdrempelige locatie zou een buurthuis kunnen zijn. Er kan een vaste dag worden vastgesteld waarop ouders met jonge kinderen op een bepaald dagdeel welkom zijn om bijvoorbeeld voor te lezen en te spelen met prentenboeken. Ook ouders die het financieel minder breed hebben kunnen dan

gebruik maken van het materiaal dat daar aanwezig is. Zowel de bijeenkomst in de bibliotheek als in het buurthuis moet gratis zijn voor ouders.

Als op een andere factor wordt ingespeeld met betrekking tot beleidsmaatregelen, namelijk depressiviteit van de ouder, kan stress één van de oorzaken hiervan zijn. In onderzoeken wordt gevonden dat ouders die financiële problemen hebben, lijden onder stress, en zich psychisch gezien minder goed voelen. Dit heeft tot gevolg dat zij onzeker worden over hun rol als opvoeder en dit heeft zijn weerslag op de kwaliteit van de opvoeding. Vooral alleenstaande moeders zijn een risicofactor in dit opzicht, omdat zij vaak weinig sociale steun en toegankelijke hulp ervaren. Tevens hebben deze moeders te maken met stigmatisering en veroordelingen door andere mensen (Nederlands Jeugd instituut, n.d.). Ook blijkt opleidingsniveau een rol te spelen: Laagopgeleide moeders zijn vaak onzeker over het feit hoe ze met bepaalde opvoedsituaties moeten omgaan, terwijl ze het minste om hulp en advies vragen bij het opvoeden.

Depressiviteit en sociale steun zijn dus met elkaar verweven, volgens onderzoek, in die zin dat weinig sociale steun tot meer opvoedingsstress leidt. Als nader op sociale steun wordt ingegaan, komt in een andere bron ook naar voren dat meer sociale steun in het algemeen leidt tot minder stressreacties (Nationaal Kompas Volksgezondheid, 2014). Het is dus zaak om te zorgen dat sociale steun bij de kwetsbare groepen (alleenstaande moeders en laagopgeleide moeders) verhoogd en toegankelijk gemaakt wordt, zodat zij minder depressieve gevoelens hebben en meer zelfvertrouwen hebben met betrekking tot het opvoeden van hun kinderen; zo hebben ze geestelijk gezien ook meer de ruimte om één op één activiteiten te ondernemen met het kind die leerzaam zijn, zoals samen zingen en spelen.

Buiten het feit dat het voor alleenstaande en laagopgeleide moeders moeilijk kan zijn om hulp in te schakelen bij opvoedingsproblemen, kan het voor hoogopgeleide moeders ook moeilijk zijn. Uit een bron van het Nederlands Jeugdinstituut blijkt namelijk dat ouders zich schamen voor opvoedingsproblemen waardoor ze hun sociale netwerk niet op de hoogte brengen (Nederlands Jeugdinstituut, 2010). Wellicht voelen hoogopgeleide moeders meer druk om de opvoeding goed te laten verlopen, omdat deze hoogopgeleide moeders denken dat men dat van hen verwacht. Al met al moet sociale steun dus toegankelijk worden gemaakt voor allen die zich schamen of bezwaard voelen om hulp in te schakelen en voor mensen die het lastig vinden om instanties in te schakelen. Er moet dus een mogelijkheid zijn om op, op openbare plekken waar men in het dagelijks leven komt, advies en steun te ontvangen.

Een beleidsmaatregel die genomen kan worden, is bijvoorbeeld zorgen dat er bij een voorschoolse instelling een aparte ruimte is met een opvoedingsdeskundige, die inloopsprekuren houdt. Ouders kunnen op deze manier op een gemakkelijke manier voor opvoedingsadvies en een luisterend oor terecht. Dit is zowel voor laag- als hoogopgeleide moeders toegankelijk. Moeders zullen minder stress ervaren en meer zelfvertrouwen en kennis hebben, wat de opvoeding ten goede komt. Emotionele ouderlijke betrokkenheid zou ook een belangrijk punt moeten zijn dat een opvoedingsdeskundige overbrengt op de ouder. Dit kan uiteindelijk leiden tot minder externaliserend probleemgedrag.

Tevens zou een voorschoolse instelling bijeenkomsten kunnen organiseren voor ouders aan het einde van de dag. Op die manier ontmoeten ouders elkaar onderling en kunnen zij contacten leggen die hen sociale steun kunnen bieden op langere termijn.

Ook voor ouders die hun kinderen niet naar een voorschoolse instelling brengen, moet sociale steun laagdrempelig worden gemaakt. Plekken waar ouders met hun kinderen naartoe kunnen om andere ouders met hun kinderen te ontmoeten, zouden meer naamsbekendheid moeten krijgen; denk aan de verspreiding van een brochure met aanbod aan ontmoetingen voor ouders met hun kinderen. Op deze manier worden laagopgeleide moeders geïnformeerd over de mogelijkheden en dienen deze ontmoetingsplekken als een veilige, niet geforceerde manier, om andere ouders te ontmoeten waaraan zij sociale steun kunnen ontfangen. Er kan een algemeen logo ontwikkeld worden dat deze ontmoetingsplaatsen symboliseert. Openbare plekken waar allerlei doelgroepen komen zijn speeltuinen, parken, de bibliotheek en de kinderboerderij. Op deze plekken kunnen speciale bijeenkomsten/activiteiten georganiseerd worden, die begeleid worden door moeders die zelf al ervaren zijn met de opvoeding. Tijdens deze bijeenkomsten kan het ook worden benadrukt dat het belangrijk is om tijd met je kind door te brengen in termen van samen zingen, spelen en praten. Gemeentes zouden deze activiteiten kunnen initiëren. Deze beleidsmaatregelen kunnen er uiteindelijk voor zorgen dat ouders zelf hun sociale netwerk uitbreiden en sociale steun durven te ontvangen. Het past binnen de visie van 'empowerment' in die zin dat de zorgafhankelijkheid beperkt wordt (Nederlands Jeugdinstituut, 2010).

Referenties

- Aalbers- Van Leeuwen, M., Van Hees, L., & Hermanns, J. (2002). Risico- en protectieve factoren in moderne gezinnen: reden tot optimisme of reden tot pessimisme? *Pedagogiek*, 22(1), 41-54. Geraadpleegd op <http://www.pedagogiek-online.nl/index.php/pedagogiek/article/viewFile/115/114>
- Armstrong, M. I., Birnie-Lefcovitch, S., & Unger, M. T. (2005). Pathways Between Social Support, Family Well Being, Quality of Parenting, and Child Resilience: What we Know. *Journal of Child and Family Studies*, 14, 269-281.
- Asscher, J.J., & Paulussen-Hoogeboom, M.C. (2005). De invloed van protectieve en risicofactoren op de ontwikkeling en opvoeding van jonge kinderen. *Kind en Adolescent*, 26, 16-24. doi: 10.1007/BF03060934
- Baard, M. (n.d.) Interventie bij gedragsproblemen - De Eerste Stap. Geraadpleegd op <http://wij-leren.nl/interventies-bij-gedragsproblemen.php>
- Barro, S.M. (1987). *Who drops out of high school? Findings from high school and beyond*. Washington, United States of America: Superintendent of Documents, GPO.
- Bartelink, C. (2012). Wat werkt bij het versterken van het sociale netwerk van gezinnen? Geraadpleegd op http://www.nji.nl/nl/Watwerkt_Sociaalnetwerkversterken.pdf
- Bianchi, S.M., Milkie, M.A., Sayer, L.C., & Robinson, J.P. (2000). Is anyone doing the housework? Trends in the gender division of household labor. *Social Forces*, 79(1), 191-228. Geraadpleegd op <http://www.soc.umn.edu/~elkelly/Bianchietal2000HouseworkTrends.pdf>
- Bokhorst, C. (2004). Infant-father attachment: A behavioural genetic study on the attachment q-sort and the association with problem behaviour at age three. In Bokhorst, C. *Attachment in twins: A behavioural genetic study on infant-mother and infant-father attachment*. Leiden: Mostert & Van Onderen!
- Bordewijk, A., Dries, H., Harkink, M., & Visser, E. (2007). *Ouderbetrokkenheid thuis: Sleutel voor schoolsucces: over de invloed van ouders op het schoolsucces van hun kind en de rol van (voor)schoolse voorzieningen*. Geraadpleegd op <http://www.nisb.nl/weten/bibliotheek/bibliotheek-detail.html?item=9222>

- Bornstein, M.H., & Bradley, R.H. (2010). *Socioeconomic status, parenting, and child development*. Geraadpleegd op <http://books.google.nl/>
- Bradley, R.H., & Corwyn, R.F. (2002). Socioeconomic status and child development. *Annual Review of Psychology*, 53, 371-399. Geraadpleegd op <http://www.opleiding-jgz.be/bestanden/2012-2013/annurev.psychol.Bradley.pdf>
- Buehler, C., & Gerard, J.M. (2004). Cumulative environmental risk and youth problem behavior. *Journal of Marriage and Family*, 66, 702-720. doi: 10.1111/j.0022-2445.2004.00048.x
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2008). Levensfasen van kinderen en het arbeidspatroon van ouders. Geraadpleegd op <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/DD62D622-F798-43BD-BE5E-1AD905F702A8/0/2008k1v4p11art.pdf>.
- Deater-Deckard, K., Dodge, K.A., Bates, J.E., & Pettit, G.S. (1998). Multiple risk factors in the development of externalizing behavior problems: Group and individual differences. *Developmental Psychopathology*, 10(3), 469-493. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2776047/>
- Dieleman, A. (2000). Individualisering en ambivalentie in het bestaan van jongeren. *Pedagogiek*, 20(2). Geraadpleegd op <http://www.pedagogiek-online.nl/index.php/pedagogiek/article/view/23/22>
- Driessen, G., & Doesborgh, J. (2003). *Gezinsomstandigheden, opvoedingsfactoren, en sociale en cognitieve competenties van jonge kinderen*. Geraadpleegd op www.researchgate.net
- Driessen, G., & Doesborgh, J. (2003). *Voor- en Vroegschoolse Educatie en cognitieve en niet-cognitieve competenties van jonge kinderen*. Geraadpleegd op <http://www.researchgate.net/>
- Driessen, G. (2012). *Variatie in Voor- en Vroegschoolse Educatie: Een onderzoek naar de uiteenlopende wijzen waarop in gemeenten vorm wordt gegeven aan VVE*. Geraadpleegd op http://www.ru.nl/publish/pages/646128/variatie_in_voorenvroegschoolseeducatie.pdf

- Eisenhower, A.S., Baker, B.L., & Blacher, J. (2005). Preschool children with intellectual disability: Syndrome specificity, behaviour problems, and maternal well-being. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(9), 657-671. doi: 10.1111/j.1365-2788.2005.00699.x
- Elfering, S., Spierings, N., & Sombekke, E. (2013). *Kansen voor LHBT emancipatiebeleid in Europa: Een onderzoek naar de verbanden tussen gendergelijkheid, culturele waarden en LHBT-emancipatie*. Geraadpleegd op http://www.ru.nl/genderstudies/onderzoek/projecten_2de/lhbt/
- Expertisecentrum voor jeugd, samenleving en ontwikkeling. (n.d.). Voor- en Vroegschoolse Educatie (VVE). Geraadpleegd op <http://www.jso.nl/VVE.html>
- Fan, X., & Chen, M. (2001). Parental involvement and students' academic achievement: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 13 (1), 1-22. Geraadpleegd op <http://link.springer.com/article/10.1023/A:1009048817385>
- Felton Earls, M.D. (1980). The prevalence of behavior problems in 3-Year-old children: comparison of the reports of fathers and mothers. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 19(3), 439-452. Geraadpleegd op <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0002713809610633>
- Fliers, T., & Kroneman, L. (2013). Jonge moeders: Kenmerken en problematiek van de jonge moeders opgenomen in het moeder&kindhuis van lsg-rentray. *Kind en Adolescent Praktijk*, 12(1), 4-12. Geraadpleegd op <http://link.springer.com.proxy.library.uu.nl/article/10.1007/s12454-013-0002-8>
- French, D.C., & Conrad, J. (2001). School dropout as predicted by peer rejection and antisocial behavior. *Journal of Research on Adolescence*, 11 (3), 225-244. doi: 10.1111/1532-7795.00011
- Fukkink, R., Tavecchio, L., De Kruif, R., Vermeer, H., & Van Zeijl, J. (2005). Criteria voor kwaliteit van kinderopvang: Visies van sleutelfiguren. *Pedagogiek*, 25 (4), 243-261. Geraadpleegd op <http://www.pedagogiek-online.nl/index.php/pedagogiek/article/viewFile/284/283>
- Gardner, F.E.M. (1994). The Quality of Joint Activity Between Mothers and Their Children with Behaviour Problems. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35, 935-948. doi: 10.1111/j.1469-7610.1994.tb02303.x

- Gardner, F.E.M. (2006). The quality of joint activity between mothers and their children with behaviour problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35(5), 935-948. doi: 10.1111/j.1469-7610.1994.tb02303.x
- Gardner, F., & Shaw, D.S. (2008). Behavioral problems of infancy children (0-5). In M. Rutter, D. Bishop, D. Pine, S. Scott, J. Stevenson, E. Taylor and A. Thapar (Ed.), *Rutter's Child and Adolescent Psychiatry, 5th edition* (882-893). Geraadpleegd op <http://www.pitt.edu/>
- Gartstein, M.A., Putnam, S.P., & Rothbart, M.K. (2012). Etiology of preschool behavior problems: Contributions of temperament attributes in early childhood. *Infant Mental Health Journal*, 33 (2), 197-211. doi: 10.1002/imhj.21312
- Gerrits, R. (2008, april 7). Meer labels, meer probleemkinderen. *Volkskrant*. Geraadpleegd op <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/887110/2008/04/07/Meer-labels-meer-probleemkinderen.dhtml>
- Groenendaal, H., & Dekovic, M. (2000). Risicofactoren voor kwaliteit van de opvoeding. *Pedagogiek*, 20(1), 3-22. Geraadpleegd op <http://www.pedagogiek-online.nl/index.php/pedagogiek/article/view/10>
- Guryan, J., Hurst, E., & Kearney, M. (2008). Parental education and parental time with children. *The Journal of Economic Perspectives*, 22(3), 23-46. Geraadpleegd op <http://www.nber.org/papers/w13993>
- Harper, L.V., & McCluskey, K.S. (2002). Caregiver and peer responses to children with language and motor disabilities in inclusive preschool programs. *Early childhood research quarterly*, 17, 148-166. Geraadpleegd op <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0885200602001436>
- Hofstede, G. (2002). Culturele diversiteit in de Nederlandse samenleving. *Justitiële verkenningen*, 28(5), 9-18. Geraadpleegd op http://wodc.nl/images/jv0205-volledigetekst_tcm44-57424.PDF#page=10
- Hooghiemstra, B.T.J., & Niphuis-Nell, M. (1995). *Sociale atlas van de vrouw: Deel 3 allochtone vrouwen*. Geraadpleegd op www.scp.nl
- Hoover-Dempsey, K.V., Walker, J.M.T., Sandler, H.M., Whetsel, D., Green, C.L., Wilkins, A.S., & Closson, K. (2005). Why Do Parents Become Involved? Research Findings

- and Implications. *The Elementary School Journal*, 106 (2), 105-130. Geraadpleegd op <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/10.1086/499194.pdf?acceptTC=true&acceptTC=true&jpdConfirm=true>
- Huiberts, A., Meeus, W., Oosterwegel, A., & Vollebergh, W. (2002). Etnische verschillen in verbondenheid met ouders en gedragsautonomie. *Pedagogiek*, 22(3). Geraadpleegd op <http://www.pedagogiek-online.nl/index.php/pedagogiek/article/view/142/141>.
- Kalthoff, H. (2009). Een pleidooi voor een krachtig opvoedoffensief: Opvoedondersteuning aan migrantengezinnen schiet tekort. *Jeugd en Co*, 3(4), 8-18. Geraadpleegd op http://download.springer.com/static/pdf/97/art%253A10.1007%252FBF03087526.pdf?auth66=1396083183_6f404c4b105e3c7b0f70175a2b37238a&ext=.pdf
- Kingsbury, M., Coplan, R.J., & Rose-Krasnor, L. (2013). Shy but getting by? An examination of the complex links among shyness, coping, and socioemotional functioning in childhood. *Social Development*, 22 (1), 126-145. doi: 10.1111/sode.12003
- Klas lijdt onder probleemkind. (2010, mei 1). *Trouw*. Geraadpleegd op <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1106705/2010/05/01/Klas-lijdt-onder-probleemkind.dhtml>
- Kohnstamminstituut. (2013). Technisch rapport van de eerste meting van het pre-COOL cohortonderzoek beschikbaar. Geraadpleegd op <http://www.kohnstamminstituut.uva.nl/rapporten/beschrijving/ki877.htm#.U1d2LPaKDIU>
- Meerschaert, T., Boone, A., Bosmans, G., Braet, C., Debbaut, Y., Merlevede, E., Travers, N., & Van Leeuwen, K. (2004). Preventieve aanpak van gedragsproblemen bij kinderen: Een uitdaging voor kind en gezin. *Het Tijdschrift voor Orthopedagogiek, Kinderpsychiatrie en Klinische Kinderpsychologie*, 29. Geraadpleegd op <http://project-st-idesbald.wdfiles.com/local--files/artikels/ArtikelJeroen.pdf>
- Meij, H., Mutsaers, K., & Pennings, T. (2009). *Effectiviteit van voor- en vroegschoolse programma's in Nederland*. Geraadpleegd op <http://www.nji.nl/nl/EffectiviteitVVEinNederland.pdf>
- Moffitt, T. E., Caspi, A., Dickson, N., Silva, P., & Stanton, W. (1996). Childhood onset versus adolescent onset antisocial conduct problems in males: natural history from ages 3 to

18 years. *Development and Psychopathology*, 8, 399-424. doi:
10.1017/S0954579400007161

Mulder, C.H., Michielin, F., & Latten, J. (2008). Afstand tot ouders en verhuisgedrag. Geraadpleegd op <http://dare.uva.nl/document/129903>

Najman, J.M., Williams, G.M., Nikles, J., Spence, S., Bor, W., O'Callaghan, M., Le Brocque, R., & Andersen, M.J. (2000). Mothers' mental illness and child behavior problems: Cause- effect association or observation bias? *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 39(5), 592-602. Geraadpleegd op [http://www.jaacap.com/article/S0890-8567\(09\)66219-5/abstract](http://www.jaacap.com/article/S0890-8567(09)66219-5/abstract)

Nationaal Kompas Volksgezondheid. (2014). Sociale steun, de determinant gezondheidsgevolgen en oorzaken: Wat zijn de effecten van sociale steun op gezondheid? Geraadpleegd op <http://www.nationaalkompas.nl/gezondheidsdeterminanten/omgeving/leefomgeving/sociale-steun/wat-zijn-mogelijke-gezondheidsgevolgen-van-sociale-steun/>

Nederlands Jeugdinstituut (n.d.). Gedragsproblemen (definitie). Geraadpleegd op <http://www.nji.nl/Gedragsproblemen-Probleemschets-Definitie>

Nederlands Jeugdinstituut (n.d.). Opgroeien. Geraadpleegd op <http://www.nji.nl/Eenoudergezin-Gezinsleven-Opgroeien>

Nederlands Jeugdinstituut. (n.d.). Opvoeden. Geraadpleegd op <http://www.nji.nl/Armoede-in-gezinnen-Gezinsleven-Opvoeden>

Nederlands Jeugdinstituut. (2010). Het versterken van de eigen kracht en het sociale netwerk van jeugdigen, ouders en gezinnen: 38 interventies uit de databank Effectieve Jeugdinterventies. Geraadpleegd op http://www.nji.nl/nl/Versterken_eigen_kracht.pdf

Newland, L.A., & Coyl, D.D. (2009). Fathers' role as attachment figures: An interview with Sir Richard Bowlby. *Early Child Development and Care*, 180, 25-32.

Odgers, C.L., Moffitt, T.E., Broadbent, J.M., Dickson, N., Hancox, R.J., Harrington, H., Poulton, R., Sears, M.R., Thomson, W.M., & Caspi, A. (2008). Female and male antisocial trajectories: from childhood origins to adult outcomes. *Development and Psychopathology*, 20, 673-716. doi: 10.1017/S0954579408000333

- Oetting, E.R., & Donnermeyer, J.F. (1998). Primary Socialization Theory: The etiology of drug use and deviance.I. *Substance Use & Misuse*, 33(4), 995-1026. doi: 10.3109/10826089809056252
- Oetting, E.R., Donnermeyer, J.F., & Deffenbacher, J.L. (1998). Primary Socialization Theory: The influence of the community on drug use and deviance. III. *Substance Use & Misuse*, 33(8), 1629-1665. doi: 10.3109/10826089809058948
- Oomens, S., Driessen, G., & Scheepers, P. (2003). De integratie van allochtone ouderen en onderwijsprestaties van hun kinderen: Enkele allochtone groepen vergeleken. *Tijdschrift voor sociologie*, 24 (4), 289-312. Geraadpleegd op http://scholar.google.nl/scholar?q=allochtonen+betrokkenheid&btnG=&hl=en&as_sdt=0%2C5
- Patterson, G.R., DeBaryshe, B.D., & Ramsey, E. (1989). A developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist*, 44(2), 329-335. doi: 10.1037/0003-066X.44.2.329
- Prakken, J. (2011). Dossier Autisme werpt licht op soms onzichtbare stoornis. *Jeugd en Co*, 5(3), 45-47. doi: 10.1007/s12450-011-0029-0
- Prinzie, P. (2004). Externaliserend probleemgedrag en opvoeding bij kinderen van vier tot negen jaar: Cohort-sequentiële, latente groei modellen. *Kind en adolescent*, 25, 55-67. doi: 10.1007/BF03060907
- Raver, C.C. (2003). Young children's emotional development and school readiness. Geraadpleegd op <http://ecap.crc.illinois.edu/ecearchive/digests/2003/raver03.pdf>
- Reitz, E., Prinzie, P., Dekovic, M., & Buist, K.L. (2008). Ouderlijke kennis, contacten met leeftijdgenoten en externaliserend probleemgedrag van adolescenten: Een longitudinaal onderzoek. *Kind en Adolescent*, 29(3), 134-146. Geraadpleegd op <http://link.springer.com.proxy.library.uu.nl/article/10.1007/BF03076753>
- Rijksoverheid. (n.d.). Wat is voorschoolse en vroegschoolse educatie (VVE)? Geraadpleegd op <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/leerachterstand/vraag-en-antwoord/wat-is-voorschoolse-en-vroegschoolse-educatie-vve.html>
- Roelofs, J., Meesters, C., Ter Huurne, M., Bamelis, L., & Muris, P. (2006). On the links between attachment style, parental rearing behaviors, and internalizing and

- externalizing problems in non-clinical children. *Journal of Child and Family Studies*, 15(3), 331-344. doi: 10.1007/s10826-006-9025-1
- Schalenbourg, K., & Verschueren, K. (2003). Probleemgedrag van kleuters op school en de relatie met ouderlijke opvoeding. *Kind en adolescent*, 24, 111-121. doi: 10.1007/BF03060891
- Sniekers, K., Grietens, H., & Maes, B. (2002). Prevalentie van gedragsproblemen bij kinderen met een motorische handicap. *Het Tijdschrift voor Orthopedagogiek, Kinderpsychiatrie en Klinische Kinderpsychologie*, 27, 162-175. Geraadpleegd op http://www.acco.be/download/nl/10349235/file/tokk_2002-jg27-4_prevalentie_van_gedragsproblemen_bij_kinderen_met_een_motorische_handicap.pdf
- Snyers, K. (2001). *Behoeftte aan opvoedingsondersteuning: een onderzoek bij ouders in Maasmechelen*. Geraadpleegd op http://books.google.nl/books/about/Behoeftte_aan_opvoedingsondersteuning.html?id=jBURUgNiNr4C
- Staring, A.B.P., Demir, S., Versluis, H.J.M., Smit, F.J., Oudesluys-Murphy, A., & Methorst, G.J. (2005). Vroegtijdige Interventie Prematuren (VIP): Effectmeting na vijf tot tien jaar op schoolresultaten en psychische en gedragsproblemen. *Kind en Adolescent*, 26, 67-74. doi: 10.1007/BF03060944
- Stevenson, D.L., & Baker, D.P. (1987). The family-school relation and the child's school performance. *Child development*, 58 (5), 1348-1357. Geraadpleegd op <http://www.jstor.org/discover/10.2307/1130626?uid=3738736&uid=2134&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21103472502507>
- Thoomes-Vreugdenhil, J.C.A. (1999). *Relationeel Gestoorde Jongeren*. Geraadpleegd <http://books.google.com/>
- Törnblom, K., & Kazemi, A. (2012). *Handbook of Social Resource Theory*. doi: 10.1007/978-1-4614-4175-5
- Trimbos instituut. (n.d.). Wat is ADHD? Geraadpleegd op <https://www.adhd.nl/>
- Van Crombrugge, H. (2009). *Ouders in soorten*. Geraadpleegd op <http://books.google.nl/>
- Van Den Eldering, L. (2006). *Cultuur en opvoeding*. Geraadpleegd op <http://books.google.nl/>

- Van Der Ploeg, J., & Ferwerda, H. (1998). Wat doen we met problematische jongeren? *Tiaz. Thematisch tijdschrift over jeugd en samenleving*, 4, 195-201.
- Van Egten C., Zeijl, E., De Hoog, S., Nankoe, C., & Petronia, E. (2008). 'Gezinnen van de Toekomst – deel A: Cijfers en Trends en Gezinnen van de Toekomst - deel B: Opvoeding en Opvoedingsondersteuning'. Den Haag: E- Quality.
- Van Verseveld, M., De Haan, M., Kesselring, M., & De Winter, M. (2013). Migrantenouders willen samen opvoeden in de wijk. Geraadpleegd op <http://www.jeugdkennis.nl/jgk/Artikelen-Jeugdkennis/Migrantenouders-willen-samen-opvoeden-in-de-wijk?highlight=>
- Veen, A., Veen, I., Van Der Heurter, A.M.H., Ledoux, G., Mulder, L., Paas, T., Leseman, P., Mulder, H., Verhagen, J., & Slot, P. (2012). *Pre-COOL cohortonderzoek: Technisch rapport tweejarigecohort, eerste meting 2010-2011*. Geraadpleegd op <http://www.pre-cool.nl/>
- Verhoef, M., & Roeters, A. (2013). Arbeidsparticipatie van moeders en moeder-kind tijd: De invloed op het probleemgedrag van schoolgaande kinderen. *Mens & Maatschappij*, 88(1), 90-109. Geraadpleegd op <http://www.ingentaconnect.com/content/aup/mem/2013/00000088/00000001/art00005>
- Verstraete, B. (2008). Interuniversitaire MaNaMa-opleiding jeugdgezondheidszorg (Proefschrift, KU Leuven, Universiteit Gent, Universiteit Antwerpen, Vrije Universiteit Brussel, België). Geraadpleegd op <http://www.opleiding-jgz.be/eindwerken/bestanden/eindwerk%20B%20Verstraete.pdf>
- Vollebergh, W.A.M. (2003). Gemiste kansen: Culturele diversiteit en de jeugdzorg. *Kind en Adolescent*, 24, 209-221. Geraadpleegd op <http://dejeugdavantegenwoordig.wdfiles.com/local--files/artikels/artikel%20gemiste%20kansen.pdf>
- VVD: Boete of geen kinderbijslag na spijbelen. (2011, februari, 02). *Volkscrant*. Geraadpleegd op <http://www.volkscrant.nl/>
- Westerbeek, K., Broekhof, K., Jepma, I., & Aarssen, J. (2013). *Groot onderzoek naar het kleine kind*. Geraadpleegd op <http://www.sardes.nl/>

Wielemans, W. (2000). *Ingewikkelde ontwikkeling: Opvoeding en onderwijs in relatie tot maatschappij en cultuur*. Geraadpleegd op <http://books.google.nl/>